

जिल्हा निवडणूक व्यवस्थापन  
नियोजनावरील नियमपुस्तिका  
२०२३



भारत निवडणूक आयोग  
Election Commission of India  
निर्वाचन सदन, अशोका रोड,  
नवी दिल्ली - ११० ००१

जिल्हा निवडणूक व्यवस्थापन  
नियोजनावरील नियमपुस्तिका  
२०२३



भारत निवडणूक आयोग

**Election Commission of India**

निर्वाचन सदन, अशोका रोड,

नवी दिल्ली - ११० ००१

दस्तऐवज क्र. : ३२४ - ६ ईपीएस : एमए : ००२ : २०२३

आराखड्यात वापरलेल्या संक्षेपांची यादी

संक्षेप	पूर्ण संज्ञा	संक्षेप	पूर्ण संज्ञा
PS	मतदान केंद्र	CAPF	केंद्रीय सशस्त्र पोलीस दल
PSL	मतदान केंद्राचे ठिकाण	ASI	सहायक उप निरीक्षक
EEM	निवडणूक खर्च संनियंत्रण	HC	हवालदार
NVD	राष्ट्रीय मतदार दिवस	PC	पोलीस शिपाई
EP	मतदार लोकसंख्या	EDC	निवडणूक (कर्तव्यार्थ) प्रमाणपत्र
PB	टपाली मतपत्रिका	BU	मतदान युनिट
LS	लोकसभा	CU	नियंत्रण युनिट
AC	विधानसभा मतदारसंघ	ERO	मतदार नोंदणी अधिकारी
PC	संसदीय मतदारसंघ (लोकसभा मतदारसंघ)	AERO	सहायक मतदार नोंदणी अधिकारी
SST	स्थैतिक संनिरीक्षण चमू	PO	मतदान केंद्राध्यक्ष
VST	चित्रीकरण (संनिरीक्षण) पथक	AUX PS	सहायक मतदान केंद्र
FST	भरारी पथक चमू	SP	पोलीस अधीक्षक
MCC	आदर्श आचार संहिता	Dy SP	पोलीस उप अधीक्षक
MCMC	प्रसार माध्यम प्रमाणन व संनियंत्रण समिती	SRP	विशेष राखीव पोलीस
RO	निवडणूक निर्णय अधिकारी	DDO	आहरण व संवितरण अधिकारी
ARO	सहायक निवडणूक निर्णय अधिकारी	ADM	अतिरिक्त जिल्हा दंडाधिकारी
DEO	जिल्हा निवडणूक अधिकारी	BLO	मतदान केंद्रस्तरीय अधिकारी
SASP	राज्य सशस्त्र पोलीस	HG	होमगार्ड

## आशय तक्ता

१. प्रास्तविक .....
२. जिल्ह्याची थोडक्यात रुपरेखा.....
  - २.१ जिल्ह्याचा राजकीय नकाशा (विधानसभा मतदारसंघ निहाय जोडावयाचा)
  - २.२ संख्याशास्त्रीय महत्वाचे मुद्दे.....
  - २.३ जिल्ह्यासंबंधी थोडक्यात टिपा. ....
  - २.४ मागील दोन सार्वत्रिक निवडणुकांमधील संसदीय /विधानसभा मतदारसंघ निहाय मतदानसंख्या .....
  - २.५ कायदा व सुव्यवस्था समस्या, पुनर्मतदान, आदर्श आचार संहिताविषयक, निवडणूक खर्च संनियंत्रणविषयक, इत्यादींसह अलीकडील मागील निवडणुकांबद्दलचे थोडक्यात अनुभव.....
  - २.६ जिल्ह्यातील संसदीय मतदारसंघ व विधानसभा मतदारसंघ .....
  - २.७ निवडणूक व्यवस्थापन यंत्रणा .....
  - २.८ लोकसभेच्या/विधानसभेच्या सार्वत्रिक निवडणुकीचे वेळापत्रक. ....
३. मतदान केंद्रे
  - ३.१ मतदान केंद्रांची ठिकाणे.....
  - ३.२ मतदान केंद्राचा आढावा - वाहतुक व्यवस्था.....
  - ३.३ मतदान केंद्राचा आढावा - किमान आश्वासित सुविधा / विस्तारित सुविधा.....
  - ३.४ मतदान केंद्राचा आढावा - पायाभूत सुविधा. ....
  - ३.५ संवेदनशील मतदान केंद्रे / मतदार. ....
  - ३.६ मतदान केंद्र ठिकाणानिहाय येण्याजाण्याचे नियोजन.....
  - ३.७ अतिसंवेदनशील मतदान केंद्रे निश्चित करणे.....
४. मनुष्यबळ योजना .....
- ४.१ आवश्यक मतदान कर्मचारी .....
- ४.२ प्रत्येक प्रवर्गासाठी/गटासाठी संवर्गनिहाय कर्मचारी उपलब्धता.....
- ४.३ कर्मचाऱ्यांची आवश्यकता व उपलब्धता.....
- ४.४ निवडणूक खर्चाचे संनियंत्रण करण्यासाठी आवश्यक (विविध) गट .....
- ४.५ इतर बाबींसाठी आवश्यक असलेले विविध गट .....
- ४.६ क्षेत्रीय व क्षेत्र अधिकाऱ्यांची यादी.....
- ४.७ सुरक्षा कर्मचारी व्यवस्था.....
५. प्रशिक्षण योजना आढावा. ....
  - ५.१ निवडणूक कर्मचाऱ्यांसाठी प्रशिक्षण योजना.....
  - ५.२ पोलीस कर्मचाऱ्यांसाठी प्रशिक्षण योजना .....

६. येण्या-जाण्याचे नियोजन .....
- ६.१ क्षेत्र अधिकाऱ्याचा मार्ग आणि क्रमांक यांचा आढावा.....
- ६.२ मार्गाचे तपशील.....
- ६.३ क्षेत्र अधिकाऱ्याचा नियोजित दौरा .....
- ६.४ वाहनाची आवश्यकता व उपलब्धता.....
- ६.५ मतदान पथकांसाठी आवश्यक असलेली वाहतुकीची इतर साधने - आवश्यकता व उपलब्धता.....
७. दल तैनात करण्याबाबत योजना.....
- ७.१ या योजनेसोबत जोडावयाचा जिल्हा पोलीस उप अधीक्षकांनी तयार केलेला दल तैनात करण्याबाबतची योजना आराखडा .....
- ७.२ बिगर दल उपाययोजना.....
- ७.३ दळणवळण योजना.....
८. इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र व्यवस्थापन योजना.....
- ८.१ इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र व व्ही व्ही पॅट यांच्या साठवणुकीची योजना.....
- ८.२ मतदान युनिट, नियंत्रण युनिट व व्ही व्ही पॅट आवश्यकता व उपलब्धता.....
९. निवडणूक साहित्याचे व्यवस्थापन.....
- ९.१ खरेदीची योजना.....
१०. पद्धतशीर मतदार शिक्षण व निवडणूकविषयक सहभाग याचा आढावा.....
- १०.१ संबधित मागील दोन निवडणुकांमधील विधानसभा मतदारसंघनिहाय वास्तविक मतदारसंख्या.....
- १०.२ विधानसभेपेक्षा सरासरी कमी मतदानसंख्या असलेल्या मतदान केंद्रांचे तपशील.....
- १०.३ पुढील नमुन्यात जोडपत्र म्हणून जोडावयाची, संसदीय मतदारसंघाच्या / विधानसभा मतदारसंघाच्या सरासरी मतदान टक्केवारीपेक्षा कमी, सरासरी १० टक्के इतकी मतदान टक्केवारी असलेल्या मतदान केंद्रांची, प्रत्येक संसदीय मतदारसंघातील / विधानसभा मतदारसंघातील सर्वात निचांकी मतदानसंख्या असलेल्या ५ मतदान केंद्रांची यादी .....
- १०.४ पद्धतशीर मतदार शिक्षण व निवडणूकविषयक सहभागासाठी मतदार नोंदणी वाढवण्याकरिता नियोजन केलेल्या प्रमुख कार्यक्रमांची यादी.....
- १०.५ पद्धतशीर मतदार शिक्षण व निवडणूकविषयक सहभागासाठी वास्तविक मतदानसंख्या वाढवण्याकरिता नियोजन केलेल्या प्रमुख कार्यक्रमांची यादी .....
- १०.६ पद्धतशीर मतदार शिक्षण व निवडणूकविषयक सहभागासाठी नैतिक मतदानास प्रोत्साहन देण्याकरिता नियोजन केलेल्या प्रमुख कार्यक्रमांची यादी.....
- १०.७ पद्धतशीर मतदार शिक्षण व निवडणूकविषयक सहभागासाठी कमी वास्तविक मतदानसंख्या असलेली मतदान केंद्रे निश्चित करण्याकरिता नियोजन केलेल्या प्रमुख कार्यक्रमांची यादी .....
- १०.८ पद्धतशीर मतदार शिक्षण व निवडणूकविषयक सहभागासाठी वर्जित समुदायांकरिता नियोजन केलेल्या प्रमुख कार्यक्रमांची यादी .....
- १०.९ पद्धतशीर मतदार शिक्षण व निवडणूकविषयक सहभागासाठी इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राच्या माहितीकरिता नियोजन केलेल्या प्रमुख कार्यक्रमांची यादी.....

१०.१० पद्धतशीर मतदार शिक्षण व निवडणूकविषयक सहभागासाठी मतदान दिवसाच्या पूर्वी नियोजन केलेली मागील आठवड्यातील दृश्य मोठ्या कार्यक्रमांची यादी .....	
१०.११ आयकॉन व भागीदारांची यादी .....	
<b>११. तंत्रज्ञान वापराची योजना .....</b>	
<b>१२. वितरण केंद्र -जमा केंद्र .....</b>	
<b>१३. मतमोजणी नियोजन .....</b>	
१३.१ मतमोजणी टेबलांचे प्रकार आणि मतमोजणी व्यवस्था .....	
१३.२ इतर व्यवस्था .....	
१३.३ मतमोजणी केंद्रासाठी सुरक्षा योजना .....	
<b>१४. मतदान कर्मचाऱ्यांच्या कल्याणाच्या तरतुदी .....</b>	
१४.१ मध्यस्थ अधिकारी कल्याण .....	
१४.२ कल्याण उपाययोजना .....	
<b>१५. आरोग्य, प्रथमोपचार आणि सुरक्षित स्थळी हलवण्याची योजना .....</b>	
१५.१ महत्त्वपूर्ण तपशील .....	
१५.२ आरोग्य/प्रथमोपचार आणि आपत्कालीन स्थितीत सुरक्षित स्थळी हलवण्याची योजना .....	
<b>१६. जिल्हा सूक्ष्म नियोजक .....</b>	
<b>१७. जोखीम व्यवस्थापन .....</b>	

## १. प्रास्ताविक

नियोजन हे व्यवस्थापनाचे प्रथम आणि अत्यंत महत्त्वाचे कार्य आहे. नियोजनाअभावी, एखाद्या संघटनेचे सर्व कार्यक्रम निरर्थक ठरतात. वाढती गुंतागुंत आणि बहुविध कार्यक्रम पाहता, निवडणूक घेण्यासंबंधीच्या सर्व नियोजनाचे महत्त्व अधिकाधिक वाढले आहे. जिल्हा निवडणूक अधिकारी हा, जिल्हा स्तरावर निवडणुकीचे नेतृत्व करतो. मनुष्यबळाची व्यूहरचना करणे, त्यांना तैनात करणे आणि त्यांची क्षमता बांधणी करणे, निवडणूक प्रक्रियेमध्ये वेगवेगळ्या हितसंबंधित व्यक्तींचा सहभाग वाढवणे, संभाव्य असुरक्षित क्षेत्रे निश्चित करणे आणि त्यांच्याकडे योग्यरीत्या लक्ष देणे जेणेकरून, मुक्त व निःस्पक्ष पद्धतीने निवडणुका पार पाडतील त्यांची यांसाठी तयारी असली पाहिजे.

जिल्हा निवडणूक व्यवस्थापन योजना हा निवडणुकीच्या तयारीच्या नियोजनामध्ये एका दृष्टीक्षेपात मदत करणारा दस्तऐवज आहे. तो निवडणूक प्रक्रियेतील विविध दृष्टीकोनातून करावयाची आवश्यक कामे आपल्या पुढे ठेवतो. जिल्हा निवडणूक व्यवस्थापन योजना हा, निवडणुकीचे सुरळीतपणे आयोजन करण्यासाठी तपशीलवार नियोजन करणारा व त्यावर लक्ष केंद्रीत करणारा आहे आणि त्यातून निष्कर्ष काढण्यासाठी तो संख्याशास्त्राचा व त्याच्या विश्लेषणाचा वापर करतो. जिल्हा निवडणूक व्यवस्थापन योजनेवरील नियमपुस्तिकेत एकूण १७ प्रकरणे आहेत. यामध्ये बहुतांशी माहिती ही तक्त्यांच्या स्वरूपात तयार करण्यात आली आहे. भारत निवडणूक आयोगाच्या निवडणूक नियोजनानुसार, जिल्हा निवडणूक व्यवस्थापन योजना हा तात्पुरत्या ठरवलेल्या मतदान दिवसाच्या किमान ६ महिने आधी तयार करावयाचा आहे. जिल्हा निवडणूक व्यवस्थापन योजना आगाऊ स्वरूपात तयार केल्यामुळे मतदान केंद्रावरील आश्वासित किमान सुविधा, इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्रे आणि इतर व्यूहरचना, मनुष्यबळ, प्रशिक्षण, वाहतूकव्यवस्था, आवश्यक सुरक्षा बल, पद्धतशीर मतदार शिक्षण व निवडणूकविषयक सहभाग इत्यादींच्या स्थितीचे व आवश्यकतेचे निर्धारण करण्यासाठी मदत होते. तथापि, जशी निवडणूक अधिसूचित होईल तशा अनेक गोष्टी अधिक स्पष्ट होत जातात आणि मोहीम औपचारिकरीत्या सुरू होते. म्हणून, वेळोवेळी योजनेमध्ये सुधारणा करणे/ ती अद्ययावत करणे आवश्यक ठरते. तसेच, जिल्हा निवडणूक अधिकाऱ्याने विधानसभा मतदारसंघनिहाय निवडणूक व्यवस्थापन योजना आणि याच धर्तीवर क्षेत्र स्तरीय योजना तयार कराव्यात.

## २. जिल्ह्याची संक्षिप्त रूपरेखा

२.१ जिल्ह्याचा राजकीय नकाशा (विधानसभा मतदारसंघनिहाय जोडण्यात यावा)

२.२ महत्त्वाची सांख्यिकी माहिती

लोकसंख्या - २०११	
प्रकल्पित लोकसंख्या- ( चालू वर्ष )	
लोकसंख्येची घनता	
एकूण साक्षरता दर	
साक्षरता दर पुरुष	
साक्षरता दर स्त्रिया	
महानगरपालिकांची संख्या	
नगरपालिकांची संख्या	
गटांची संख्या	
ग्रामपंचायतींची संख्या	
महसुली गावांची संख्या	
जिल्ह्यातील एकूण मतदार	
पुरुष मतदार	
स्त्री मतदार	
तृतीयपंथी मतदार	
प्रकल्पित लोकसंख्येचे स्त्री-पुरुष प्रमाण	
स्त्री-पुरुष प्रमाण ( अंतिम मतदार यादीनुसार )	
मतदार लोकसंख्येचे प्रमाण - प्रकल्पित लोकसंख्या	
मतदार लोकसंख्येचे प्रमाण- ( अंतिम मतदार यादीनुसार )	
संसदीय मतदारसंघांची संख्या	
मतदान केंद्रांची संख्या	
मतदान केंद्राच्या ठिकाणांची संख्या	
विधानसभा मतदारसंघांची संख्या	
निवडणूक निर्णय अधिकाऱ्यांची संख्या	
सहायक निवडणूक निर्णय अधिकाऱ्यांची संख्या	
क्षेत्र अधिकाऱ्यांची संख्या	
मतदान केंद्रस्तरीय अधिकाऱ्यांची संख्या	



## २.३ जिल्ह्याविषयी संक्षिप्त टिपा

जिल्ह्याविषयी थोडक्यात माहिती लिहा
प्रशासकीय रचनेबाबत थोडक्यात
जनसांख्यिकीय वैशिष्ट्यांबाबत थोडक्यात
भूप्रदेशाबाबत थोडक्यात
निवडणूक व्यवस्थापनाच्या दृष्टिकोनातून संबंधित सामाजिक-आर्थिक-सांस्कृतिक अशा कोणत्याही वैशिष्ट्यांबाबत थोडक्यात
पायाभूत सुविधांच्या उपलब्धतेबाबत थोडक्यात
सर्वसाधारणपणे प्रतिकूल असलेल्या किंवा पोहचण्यासाठी कठीण आहेत, अशा ठिकाणांबाबत थोडक्यात
संसाधनांची उपलब्धता- मनुष्यबळ, पुरवठा, माहिती तंत्रज्ञान संबंधित, इत्यादींबाबत थोडक्यात
मतदारसंघनिहाय सर्वसाधारण कायदा व सुव्यवस्था परिस्थितीबाबत थोडक्यात
प्रतिकूल वातावरण व कालावधी आणि दुर्गम ठिकाणे यांबाबत थोडक्यात

## २.४ मागील दोन सार्वत्रिक निवडणुकांमधील संसदीय / विधानसभा मतदारसंघनिहाय मतदानसंख्या

(विद्यमान निवडणुकीनुसार संसदीय /विधानसभा)

मागील ( वर्ष द्या ) संसदीय / विधानसभा निवडणुकांमधील मतदारसंघनिहाय मतदानसंख्या ( टक्के )					मागील ( वर्ष द्या ) संसदीय/ विधानसभा निवडणुकांमधील मतदारसंघनिहाय मतदानसंख्या ( टक्के )				
पुरुष	स्त्रिया	तृतीय पंथी	इलेक्ट्रॉनिकमार्गाने पाठवलेल्या टपाली मतपत्रिकांसह टपाली मतपत्रिका	एकूण	पुरुष	स्त्रिया	तृतीय पंथी	इलेक्ट्रॉनिकमार्गाने पाठवलेल्या टपाली मतपत्रिकांसह टपाली मतपत्रिका	एकूण

## २.५ कायदा व सुव्यवस्था समस्या, पुनर्मतदान, आदर्श आचार संहिताविषयक, निवडणूक खर्च

संनियंत्रणविषयक, इत्यादींसह अलिकडील मागील निवडणुकांबाबतचे थोडक्यात अनुभव

अ.क्र.	कार्यकृती	क्रमांक
१	पोलीस ठाण्यांची संख्या	
२	मागील सार्वत्रिक निवडणुकीमध्ये निश्चित केलेल्या संवेदनशील वाडे/क्षेत्रे	
३	मागील सार्वत्रिक निवडणुकीमध्ये निश्चित केलेल्या संवेदनशील मतदारांची संख्या	
४	मागील सार्वत्रिक निवडणुकीमध्ये निश्चित केलेल्या उपद्रवी व्यक्तींची संख्या	
५	मागील सार्वत्रिक निवडणुकीमध्ये उपद्रवी व्यक्तींच्या विरुद्ध केलेली प्रतिबंधात्मक कारवाई	

६	मागील सार्वत्रिक निवडणुकीमध्ये फौजदारी प्रक्रिया संहितेच्या वेगवेगळ्या कलमान्वये केलेल्या प्रतिबंधात्मक कारवायांची एकूण संख्या	
७	मागील सार्वत्रिक निवडणुकीमध्ये बजावलेले अजामीनपात्र वॉरंट	
८	मागील सार्वत्रिक निवडणुकीतील निवडणुकीशी संबंधित अपराध	
९	मागील संबंधित निवडणुकीमध्ये निश्चित केलेल्या अतिसंवेदनशील मतदान केंद्रांची संख्या	
१०	मागील सार्वत्रिक निवडणुकीतील एकूण लायसन असलेल्या शस्त्रांची/ जमा केलेल्या शस्त्रांची संख्या	
११	मागील सार्वत्रिक निवडणुकीतील इतर प्रतिबंधात्मक कारवाई, तडिपार, इत्यादी	
१२	मागील सार्वत्रिक निवडणुकीमध्ये जप्त केलेली अवैध शस्त्रे व दारूगोळा	
१३	मागील सार्वत्रिक निवडणुकीमध्ये जप्त केलेल्या मद्याची किंमत रु.	
१४	मागील सार्वत्रिक निवडणुकीमध्ये जप्त केलेली रोख रक्कम	
१५	जप्त केलेल्या अंमली पदार्थांची किंमत	
१६	जप्त केलेल्या भेटवस्तूची किंमत	
१७	मागील एका वर्षातील कायदा व सुव्यवस्थाविषयक प्रमुख प्रश्न	
१८	पुनर्मतदान घेण्यात आलेल्या मतदान केंद्रांची संख्या आणि त्याची कारणे	
१९	मतदान स्थगित करण्यात आलेल्या मतदान केंद्रांची संख्या आणि त्याची कारणे	

### २.६ जिल्ह्यातील संसदीय मतदारसंघ व विधानसभा मतदारसंघ

संसदीय मतदारसंघाचे नाव-१	संसदीय मतदारसंघाचे नाव-२	संसदीय मतदारसंघाचे नाव-३	संसदीय मतदारसंघाचे नाव-४	संसदीय मतदारसंघाचे नाव-५
संसदीय मतदारसंघ-१ अंतर्गत विधानसभा मतदारसंघ-१चे नाव	संसदीय मतदारसंघ-२ अंतर्गत विधानसभा मतदारसंघ-१चे नाव	संसदीय मतदारसंघ-३ अंतर्गत विधानसभा मतदारसंघ-१चे नाव	संसदीय मतदारसंघ-४ अंतर्गत विधानसभा मतदारसंघ-१चे नाव	संसदीय मतदारसंघ-५ अंतर्गत विधानसभा मतदारसंघ-१चे नाव
संसदीय मतदारसंघ - १ अंतर्गत विधानसभा मतदारसंघ-२चे नाव	संसदीय मतदारसंघ-२ अंतर्गत विधानसभा मतदारसंघ-२चे नाव	संसदीय मतदारसंघ-३ अंतर्गत विधानसभा मतदारसंघ-२चे नाव	संसदीय मतदारसंघ-४ अंतर्गत विधानसभा मतदारसंघ-२चे नाव	संसदीय मतदारसंघ-५ अंतर्गत विधानसभा मतदारसंघ-२चे नाव
संसदीय मतदारसंघ -१ अंतर्गत विधानसभा मतदारसंघ-३चे नाव	संसदीय मतदारसंघ २ अंतर्गत विधानसभा मतदारसंघ-३चे नाव	संसदीय मतदारसंघ-३ अंतर्गत विधानसभा मतदारसंघ-३चे नाव	संसदीय मतदारसंघ-४ अंतर्गत विधानसभा मतदारसंघ-३चे नाव	संसदीय मतदारसंघ-५ अंतर्गत विधानसभा मतदारसंघ-३चे नाव
संसदीय मतदारसंघ -१ अंतर्गत विधानसभा मतदारसंघ-४चे नाव	संसदीय मतदारसंघ -२ अंतर्गत विधानसभा मतदारसंघ-४चे नाव	संसदीय मतदारसंघ-३ अंतर्गत विधानसभा मतदारसंघ-४चे नाव	संसदीय मतदारसंघ-४ अंतर्गत विधानसभा मतदारसंघ-४चे नाव	संसदीय मतदारसंघ-५ अंतर्गत विधानसभा मतदारसंघ-४चे नाव
संसदीय मतदारसंघ -१ अंतर्गत विधानसभा मतदारसंघ-५चे नाव	संसदीय मतदारसंघ -२ अंतर्गत विधानसभा मतदारसंघ-५चे नाव	संसदीय मतदारसंघ-३ अंतर्गत विधानसभा मतदारसंघ-५चे नाव	संसदीय मतदारसंघ-४ अंतर्गत विधानसभा मतदारसंघ-५चे नाव	संसदीय मतदारसंघ-५ अंतर्गत विधानसभा मतदारसंघ-५चे नाव

कृपया संबंधित संसदीय /विधानसभा मतदारसंघांचे नकाशे द्या. (संसदीय निवडणुकांसाठी संसदीय मतदारसंघांचे नकाशे. विधानसभा निवडणुकांसाठी विधानसभा मतदारसंघांचे नकाशे.)

## २.७ निवडणूक व्यवस्थापन यंत्रणा

अ.क्र.	पदनाम	नाव	कार्यालयाचा पत्ता	पिन कोडसह कार्यालयाचा क्रमांक	भ्रमणध्वनी	फॅक्स क्रमांक	इ-मेल आयडी
१	जिल्हा निवडणूक अधिकारी						
२	उप- जिल्हा निवडणूक अधिकारी						
३	पोलीस अधीक्षक/वरिष्ठ पोलीस अधीक्षक						
४	जिल्हा स्तरीय मध्यस्थ अधिकारी						
५	आदर्श आचार संहिता						
६	टपाली मतपत्रिका						
७.	इलेक्ट्रॉनिक मार्गे पाठवावयची टपाली मतपत्रिका						
८	पुरवठा						
९	प्रशिक्षण						
१०	मनुष्यबळ						
११	कल्याण						
१२	मतदान कर्मचाऱ्यांचे मतदान						
१३	इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र व व्हीव्हीपॅट यांचे व्यवस्थापन						
१४	वाहतूक व्यवस्थापन						
१५	निवडणूक खर्च संनियंत्रण						
१६	पद्धतशीर मतदार शिक्षण व निवडणूकविषयक सहभाग						
१७	कायदा व सुव्यवस्था						
१८	मतपत्रिका						
१९	माध्यमे						
२०	माहिती तंत्रज्ञान व तंत्रज्ञानाचा वापर						
२१	निरीक्षक						
२२	तक्रार व्यवस्थापन						
२३	आश्वासित किमान सुविधा						
२४	इतर						

## (नाव)मतदारसंघासाठी विधानसभा मतदारसंघ स्तरावरील महत्त्वाचे अधिकारी

	मतदार नोंदणी अधिकारी						
१	सहायक मतदार नोंदणी अधिकारी-१						
२	सहायक मतदार नोंदणी अधिकारी-२						
३	सहायक मतदार नोंदणी अधिकारी-३						
	निवडणूक निर्णय अधिकारी						
१	सहायक निवडणूक निर्णय अधिकारी-१						
२	सहायक निवडणूक निर्णय अधिकारी-२						
३	सहायक निवडणूक निर्णय अधिकारी-३						

(कृपया जिल्ह्यातील निवडणूक व्यवस्थापन यंत्रणेमधील महत्त्वपूर्ण अधिकाऱ्यांची आणि प्रत्येक मतदारसंघासाठी स्वतंत्रपणे यादी द्या व प्रत्येकाचे संपर्क तपशीलदेखील द्यावे.)

## २.८ लोकसभेच्या / विधानसभेच्या सार्वत्रिक निवडणुकीचे वेळापत्रक

अ.क्र.	कार्यक्रम	दिनांक	वार
१	राजपत्रातील अधिसूचना काढण्याचा दिनांक		
२	नामनिर्देशन भरण्याचा शेवटचा दिनांक		
३	नामनिर्देशनांची छाननी		
४	उमेदवारी मागे घेण्याचा शेवटचा दिनांक		
५	जेथे आवश्यक असेल तेथे मतदानाचा दिनांक		
६	मतमोजणी		
७	ज्या दिनांकापूर्वी निवडणूक पूर्ण होईल, तो दिनांक		

३ मतदान केंद्रे

३.१ मतदान केंद्राची ठिकाणे

लोक-सभा मतदार संघ	विधान-सभा मतदार संघ	एकूण मतदार केंद्रे		एकूण भाग (मतदार केंद्रे)		एकाच इमारतीमधील मतदान केंद्रांच्या संख्येनुसार मतदार केंद्र ठिकाणांची विभागणी												
		शहरी	ग्रामीण	शहरी	ग्रामीण	१	२	३	४	५	६	१	२	३	४	५	६	
१	१																	
	२																	
	३																	
<b>एकूण</b>																		
२	१																	
	२																	
	३																	
<b>एकूण</b>																		
<b>एकूण बेरीज</b>																		

३.२ मतदान केंद्र वाहतूक जोडणी आढावा

लोकसभा मतदार संघ	विधानसभा मतदार संघ	एकूण मतदार केंद्रे ठिकाणे	सर्व वाहनांद्वारे सहज जाता येण्याजोगी मतदान केंद्रांच्या ठिकाणांची संख्या	वाहतुकीसाठी एका निश्चित वाहनाची आवश्यकता कच्च्या रस्त्या मार्गे जाता येण्याजोग्या मतदान केंद्रांच्या ठिकाणांची संख्या	फक्त बोटीनेच जाता येण्याजोगी मतदान केंद्रांच्या ठिकाणांची संख्या	फक्त विमानांद्वारेच जाता येण्याजोगी मतदान केंद्रांच्या ठिकाणांची संख्या	फक्त चालतच जाता येण्याजोगी मतदान केंद्रांच्या ठिकाणांची संख्या	इतर मार्गाने जातायेण्याजोगी मतदान केंद्रांच्या ठिकाणांची संख्या	पी-१ मतदान केंद्रांची संख्या	पी-२ मतदान केंद्रांची संख्या	पी-३ मतदान केंद्रांची संख्या
१	१										
	२										
	३										
<b>एकूण</b>											
२	१										
	२										
	३										
<b>एकूण</b>											
<b>एकूण बेरीज</b>											

## ३.३ मतदान केंद्र आढावा - आशवासित किमान सुविधा/वाढीव सुविधा

लोक-सभा मतदार संघ	विधान-सभा मतदार संघ	एकूण मतदार केंद्रे	तळमजल्या-वरील मतदान केंद्रांची संख्या	उतरण मार्ग नसलेल्या मतदान केंद्रांची संख्या	वीज जोडणी-शिवाय असलेल्या मतदान केंद्रांची संख्या	पुरेशा प्रकाशव्यवस्थे शिवाय असलेली मतदान केंद्रांची संख्या	वीज जोडणी असलेल्या परंतु प्रत्यक्ष वीज नसलेल्या मतदान केंद्रांची संख्या	पिण्याच्या पाण्याची सुविधा नसलेल्या मतदान केंद्रांची संख्या	पुरुष व स्त्रियांकरिता स्वतंत्र शौचालय सुविधा नसलेल्या मतदान केंद्रांची संख्या	शौचालय आसलेल्या परंतु पाण्याची सुविधा नसलेल्या मतदान केंद्रांची संख्या	इंटरनेट जोडणी नसलेल्या मतदान केंद्रांची संख्या	निवारा नसलेल्या मतदान केंद्रांची संख्या	पुरेसे फर्निचर नसलेल्या मतदान केंद्रांची संख्या
१	१												
	२												
	३												
<b>एकूण</b>													
२	१												
	२												
	३												
<b>एकूण</b>													
<b>एकूण बेरीज</b>													

३.४ मतदान केंद्र आढावा-पायाभूत सोयी सुविधा

लोकसभा मतदार संघ	विधानसभा मतदार संघ	एकूण मतदान केंद्रे	एकूण मतदान केंद्र ठिकाणे	जेथे पक्क्या इमारती आहेत अशा मतदान केंद्रांची संख्या	जेथे कच्च्या इमारती आहेत अशा मतदान केंद्रांची संख्या	जेथे तात्पुरत्या इमारती आहेत अशा मतदान केंद्रांची संख्या	चांगल्या स्थितीमधील इमारती/खोल्या असलेल्या मतदान केंद्रांची संख्या	इमारत दुरुस्तीचे काम आवश्यक असलेल्या मतदान केंद्रांची संख्या	विद्युत काम आवश्यक असलेल्या मतदान केंद्रांची संख्या	शेरा
१	१									
	२									
	३									
<b>एकूण</b>										
२	१									
	२									
	३									
<b>एकूण</b>										
<b>एकूण बेरीज</b>										



## ३.५ असुरक्षित मतदान केंद्रे/मतदार

लोकसभा मतदार संघ	विधानसभा मतदार संघ	एकूण मतदान केंद्रे	जेथे असुरक्षित व्यक्ती/कुटुंबे/ घरे/विभाग/क्षेत्र खंड निश्चित केली आहेत अशा मतदान केंद्र क्षेत्रांची संख्या	असुरक्षित म्हणून मतदान केंद्रांमधील निश्चित केलेल्या मतदारांची संख्या	निश्चित केलेल्या धमकी देणाऱ्याची संख्या	कायदा व सुव्यवस्था अहवालामध्ये स्तंभ ४, ५ व ६ मधील मतदान केंद्रनिहाय तपशील नोंदवला आहे किंवा कसे
(१)	(२)	(३)	(४)	(५)	(६)	(७)
१.	१.					
	२.					
	३.					
<b>एकूण</b>						
२.	१.					
	२.					
	३.					
<b>एकूण</b>						
<b>एकूण बेरीज</b>						

## ३.६ मतदान केंद्र ठिकाण निहाय प्रवास सुलभता आराखडा

विधानसभा मतदार संघ	प्रवास मार्गाचे नाव/संख्या	प्रवासमार्गामधील मतदान केंद्र ठिकाणांची संख्या	प्रवासमार्गाकरिता आवश्यक वाहनांचे प्रकार	वितरण केंद्र व जमा केंद्रापासून सर्वात लांब मतदान केंद्राचे ठिकाण यातील अंतर	प्रवास मार्गातील सर्वात लांब मतदान केंद्राच्या ठिकाणापासून वितरण केंद्र व जमा केंद्रावर पोहचण्यासाठी लागलेला अंदाजे वेळ
विधानसभा मतदार संघ १ .	प्रवास मार्ग १.				
	प्रवासमार्ग २.				
विधानसभा मतदार संघ २.	प्रवासमार्ग १.				
	प्रवासमार्ग २.				

## ३.७ अति संवेदनशील मतदान केंद्राची ओळख

विधानसभा मतदार संघ	मतदान केंद्राची एकूण संख्या	अति संवेदनशील म्हणून निश्चित केलेल्या मतदान केंद्रांची संख्या			
विधानसभा मतदार संघ १ .					
विधानसभा मतदार संघ २.					

४. मनुष्यबल आराखडा

४.१ आवश्यक असलेला मतदान कर्मचारी वर्ग

	मतदान केंद्राध्यक्ष		प्रथम मतदान अधिकारी		द्वितीय मतदान अधिकारी		तृतीय मतदान अधिकारी		महिला मतदान कर्मचारी		राखीव मतदान केंद्राध्यक्ष		इतर राखीव		दिव्यांग मतदान कर्मचारी	
	आवश्यक	उपलब्ध	आवश्यक	उपलब्ध	आवश्यक	उपलब्ध	आवश्यक	उपलब्ध	आवश्यक	उपलब्ध	आवश्यक	उपलब्ध	आवश्यक	उपलब्ध	आवश्यक	उपलब्ध
विधानसभा मतदार संघ १																
विधानसभा मतदार संघ २																
एकूण																

४.२ प्रत्येक प्रवर्गाकरिता/गटाकरिता संवर्ग निहाय उपलब्ध कर्मचारी

विधानसभा मतदार संघ	उपलब्ध कर्मचारी		गटनिहाय वाटप													
	गट क	गट ख	गट ग	गट घ	एकूण	गट क, ख, ग व घ यापैकी वित्त/कोषागार/बँक सेवेमधील कर्मचाऱ्यांची संख्या										
एकूण बेरीज																

### ४.३ कर्मचाऱ्यांची आवश्यकता व उपलब्धता

विधानसभा मतदार संघ	प्रवर्ग	प्रत्येक प्रवर्गामधील आवश्यक कर्मचारी		प्रत्येक प्रवर्गामधील उपलब्ध कर्मचारी		कमी असल्यास			कमी पडणारी संख्या कशी भरून काढता येईल	
		पुरुष	स्त्री	एकूण	पुरुष	स्त्री	एकूण	पुरुष		स्त्री

प्रवर्गामध्ये विविध निवडणूक व्यवस्थापन संवर्ग जसे की मतदान केंद्राध्यक्ष, क्षेत्र अधिकारी तसेच पुढील अधिकारी यांचा निर्देश केला आहे.

### ४.४ आवश्यक विविध पथके - निवडणूक खर्च संनियंत्रण

विधानसभा मतदार संघ १	स्थिर संनिरीक्षण पथक		चित्रिकरण संनिरीक्षण पथक		चित्रिकरण अवलोकन पथक		भरारी पथक व स्थिर संनिरीक्षण पथक		लेखा पथक		सहायक खर्च निरीक्षक		मदत केंद्रांचे (कॉल सेंटर) व्यवस्थापन	
	आवश्यक संख्या	रचना	आवश्यक संख्या	रचना	आवश्यक संख्या	रचना	आवश्यक संख्या	रचना	आवश्यक संख्या	रचना	आवश्यक संख्या	रचना	आवश्यक संख्या	रचना
विधानसभा मतदार संघ १														
विधानसभा मतदार संघ २														
एकूण														

## ४.५ आवश्यक विविध पथके - इतर

अ. क्र.	प्रवर्ग	जिल्हा स्तर	विधानसभा मतदार संघ १	विधानसभा मतदार संघ २	विधानसभा मतदार संघ ३	....
१	क्षेत्र अधिकारी					
२	आधार सामग्री नोंद चालक					
३	नियंत्रण कक्षाच्या ठिकाणी रात्रपाळीकरिता कर्मचारी					
४	तज्ञ प्रशिक्षक					
५	सूक्ष्म-निरीक्षक					
६	आदर्श आचार संहिता चमू					
७	पद्धतशीर मतदार शिक्षण व निवडणूक विषयक सहभाग चमू					
८	माध्यम प्रमाणन व संनियंत्रण समिती पेड बातमी संनियंत्रण चमू					
९	जिल्हा नियंत्रण फक्त / मदत व्यवस्थापन					
१०	इलेक्ट्रॉनिक मतदान केंद्र व्यवस्थापन चमू					
११	सामग्री व्यवस्थापन व प्रापण चमू					
१२	निवडणूक कर्तव्यावरील कर्मचाऱ्यांकरिता मतदान सुविधा केंद्र					
१३	अनुपस्थित मतदार (घरातील मतदानासह) चमू					
१४	इतर					

## ४.६ क्षेत्रीय व क्षेत्र अधिकारी यांची यादी

अ.क्र.	क्षेत्रीय/क्षेत्र अधिकाऱ्याचे नाव व पदनाम	क्षेत्रीय/क्षेत्र अधिकाऱ्या- खालील मतदान केंद्रांची संख्या	क्षेत्रीय व क्षेत्र अधिकाऱ्या- खालील मतदान केंद्र ठिकाणांची संख्या	क्षेत्रीय अधिकाऱ्याच्या/ क्षेत्र अधिकाऱ्याच्या संपर्काचा तपशील	पोलीस क्षेत्र अधिकाऱ्याचे नाव व क्रमांक
विधानसभा मतदार संघ १	झोन - १				
	क्षेत्र १				
	क्षेत्र २				
	झोन २				
	क्षेत्र १				
	क्षेत्र २				
विधानसभा मतदार संघ २					

## ४.७ सुरक्षा कर्मचाऱ्यांकरिता व्यवस्था

केंद्रीय सशस्त्र पोलीस दलाकरिता जिल्हा मध्यस्थ (नोडल) अधिकाऱ्याचे नाव व संपर्काचा तपशील

विधानसभा मतदार संघ	आवश्यक सुरक्षा कर्मचाऱ्यांची संख्या					उपलब्ध सुरक्षा कर्मचाऱ्यांची संख्या					अन्न/बिछाना व इतर व्यवस्थेकरिता संपर्क व्यक्ती (नाव व नंबर)
	राज्य पोलीस	गृह रक्षक	राज्य सशस्त्र दल	केंद्रीय सशस्त्र पोलीस दल	एकूण	राज्य पोलीस	गृह रक्षक	राज्य सशस्त्र दल	केंद्रीय सशस्त्र पोलीस दल	एकूण	
विधानसभा मतदार संघ १											
विधानसभा मतदार संघ २											
एकूण											

## ५. प्रशिक्षण योजनेचा सर्वसामान्य आढावा

## ५.१ निवडणूक कर्मचारीवर्गाकरिता प्रशिक्षण योजना

अ.क्र.	कर्मचाऱ्यांचा प्रवर्ग	प्रशिक्षित केल्या जाणाऱ्या कर्मचाऱ्यांची संख्या	दिनांकापर्यंत पूर्ण करणे	जबाबदार व्यक्ती
१.	राज्यस्तरीय तज्ञ प्रशिक्षक (एसएलएमटी)			
२.	जिल्हास्तरीय तज्ञ प्रशिक्षक			
३.	जिल्हा निवडणूक अधिकारी			
४.	उप जिल्हा निवडणूक अधिकारी/अतिरिक्त जिल्हा दंडाधिकारी			
५.	निवडणूक निर्णय अधिकारी/सहाय्यक निवडणूक निर्णय अधिकारी			
६.	मध्यस्थ (नोडल) अधिकारी			
७.	मतदान केंद्रस्तरीय अधिकारी			
८.	मतदान कर्मचारी			
९.	अनुपस्थित मतदाराकरिता घरातील मतदानासाठी मतदान चमू			
१०.	सूक्ष्म निरीक्षक			
११.	आदर्श आचार संहिता आणि निवडणूक खर्च संनियंत्रण चमू			
१२.	आवक व जावक कर्मचारी			
१३.	व्हिडिओग्राफर			
१४.	राजकीय पक्ष			
१५.	निवडणूक लढवणारा उमेदवार/निवडणूक प्रतिनिधी			
१६.	मतदान केंद्राध्यक्ष व प्रथम मतदान अधिकाऱ्याला इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र हाताळण्याचे प्रशिक्षण			
१७.	इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र मतमोजणी कर्मचारी			
१८.	टपाली मतदान मतमोजणी कर्मचारी			
१९.	इतर (कृपया विनिर्दिष्ट करावे)			



## ५.२ पोलीस कर्मचारीवर्गाकरिता प्रशिक्षण योजना

कर्मचारी वर्गाचा प्रवर्ग	प्रशिक्षित असलेल्यांची संख्या	प्रशिक्षणाची समाप्ती झाल्याचा दिनांक	जबाबदार व्यक्ती
जिल्हा प्रशिक्षणासाठी तज्ञ प्रशिक्षक (पोलीस उप अधीक्षक व पोलीस निरीक्षक)			
पोलीस अधीक्षक / पोलीस उपायुक्त			
पोलीस उप अधीक्षक			
पोलीस निरीक्षक			
मतदान कर्तव्यावरील सुरक्षा कर्मचारी वर्ग			
सहायक पोलीस निरीक्षक/हवालदार/पोलीस शिपाई			
निवडणुक विषयक अपराधांवरील प्रशिक्षण			
इतर (कृपया विनिर्दिष्ट करावे)			

## ६. ये-जा करणाऱ्या मार्गाचा आराखडा

## ६.१ मार्ग व क्षेत्र अधिकाऱ्यांची संख्या यांचा आढावा

लोकसभा मतदारसंघ	विधानसभा मतदारसंघ	मार्गाची एकूण संख्या	मतदान केंद्र ठिकाणांची एकूण संख्या	प्रत्येक मार्गामधील मतदान केंद्र ठिकाणांची सरासरी संख्या	विधानसभा मतदारसंघां-मधील क्षेत्र अधिकाऱ्यांची एकूण संख्या	मतदान केंद्रांची एकूण संख्या
१.	१.					
	२.					
	३.					
एकूण						
२.	१.					
	२.					
	३.					
एकूण						
एकूण बेरीज						

## ६.२ मार्ग तपशील

लोकसभा मतदारसंघ	विधानसभा मतदारसंघ	मार्गाचे नाव/संख्या	मार्गामध्ये समाविष्ट असलेल्या मतदान केंद्राच्या ठिकाणांची संख्या	मार्गामध्ये समाविष्ट असलेल्या मतदान केंद्रांची संख्या	अंतर (पहिल्या ते शेवटच्या मतदान केंद्रापर्यंत किलोमीटर मध्ये मार्गाची लांबी)	वेळेमध्ये मार्गाची लांबी	कच्च्या रस्त्याची एकूण लांबी, मार्गावर असल्यास	क्षेत्र अधिकाऱ्याचे नाव व पदनाम	संपर्क क्रमांक

(कृपया मार्गाचा नकाशा पुरवणे)

## ६.३ क्षेत्र अधिकाऱ्यांच्या नऱयोऒत फेऱ्या

लोकसभा मतदारसंघ	विधानसभा मतदारसंघाचे नाव	फेऱ्यांचे प्रयोजन	फेऱ्यांचा दिनांक
		यादृच्छिकीकरणापूऱ्वी मतदान केंद्राचे प्रत्यक्ष निरीक्षण (जिल्हा निवडणूक अधिकाऱ्याकडून पदनिर्देशित वरिष्ठ अधिकारी)	
		असुरक्षिततेचे मापन	
		मतदान केंद्रांच्या आश्वासित किमान सुविधांचे निर्धारण	
		कमी मतदान/लिंग गुणोत्तर मतदान केंद्रे/निवडणुकीत कमी मतदार असलेली मतदान केंद्रे यांना भेट देणे	
		इतर	
		इतर	



६.५ मतदान पथकांकरिता वाहतुकीची इतर साधने-आवश्यकता व उपलब्धता

लोकसभा मतदारसंघ	विधानसभा मतदारसंघ	निश्चित केलेल्या मतदान केंद्राची संख्या	मतदान केंद्रे ठिकाणांची संख्या	आवश्यक वाहतुकीचा प्रकार (बोट/हेलिकॉप्टर/घोडा/इतर)	प्रत्यक्ष मतदानाच्या दिवसापूर्वी किती दिवस	शेरा

### ७. दल तैनात योजना

#### ७.१ जिल्हा पोलीस अधीक्षकाद्वारे तयार केलेली दल तैनात योजना, या योजनेस जोडली जाईल.

(हा तपशीलवार आराखडा स्वतंत्रपणे तयार केला जाईल आणि सर्व संबंधितांना वितरित केला जाईल. त्याच्या गोपनीय स्वरूपामुळे, ही योजना सामान्यपणे उघड करणे गरजेचे नाही.)

#### ७.२ दलेतर उपाययोजना

लोकसभा मतदारसंघ	विधानसभा मतदारसंघ	अति संवेदनशील मतदान केंद्रांची एकूण संख्या ( असुरक्षित क्षेत्रांमधील मतदान केंद्रासह )	दृकश्राव्य चित्रणासाठी प्रस्तावित मतदान केंद्रांची संख्या	सूक्ष्म निरीक्षकांच्या नियुक्तीसाठी प्रस्तावित मतदान केंद्रांची संख्या	आंतरजालावरून प्रक्षेपण ( वेबकास्ट ) करिता प्रस्तावित मतदान केंद्रांची संख्या ( असुरक्षित क्षेत्रांमधील सर्व अति संवेदनशील मतदान केंद्रे व मतदान केंद्रे समाविष्ट केली जातील )

## ७.३ संपर्क संप्रेषण योजना.

लोकसभा मतदारसंघ	विधानसभा मतदारसंघ	एकूण मतदार केंद्रे	फक्त दूरध्वनी- द्वारे जोडलेल्या मतदान केंद्रांची संख्या	फक्त मोबाईलद्वारे जोडलेल्या मतदान केंद्रांची संख्या	फक्त दूरध्वनी/ मोबाईलद्वारे जोडलेल्या मतदान केंद्रांची संख्या	प्रतिरूप मतदान केंद्रांच्या क्षेत्राला लागून असलेले दूरध्वनी चालक	प्रतिरूप मतदान केंद्रांना समावून घेण्यासाठी पर्यायी योजना
१.	१.						
	२.						
	३.						
एकूण							
२.	१.						
	२.						
	३.						
एकूण							
एकूण बेरीज							

## ८. इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र व्यवस्थापन योजना

### ८.१ इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र आणि मतदान पडताळणी योग्य कागदी परिनिरीक्षण निशाणी (व्हीव्हीपीएटी) साठवणूक योजना

लोकसभा मतदार- संघ	विधानसभा मतदार- संघ	इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र आणि मतदान पडताळणी योग्य कागदी परिनिरीक्षणचे निशाणी (व्हीव्हीपीएटी) भांडार (गोदामाचे) ठिकाण	मतदान पूर्व इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र आणि मतदान पडताळणी योग्य कागदी परिनिरीक्षण निशाणी (व्हीव्हीपीएटी) ठेवण्याचे सुरक्षित कक्षाचे ठिकाण	मतदानोत्तर इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र आणि मतदान पडताळणी योग्य कागदी परिनिरीक्षण निशाणी (व्हीव्हीपीएटी) सुरक्षित कक्ष ठिकाण	मतमोजणीत्तर मतमोजणी इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र आणि मतदान पडताळणी योग्य कागदी परिनिरीक्षण निशाणी (व्हीव्हीपीएटी) सुरक्षित कक्ष ठिकाण	मतमोजणी नंतर सांविधिक दस्त ऐवजाच्या साठवणुकी करिता सुरक्षित कक्ष ठिकाण	
			इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र आणि मतदान पडताळणी योग्य कागदी परिनिरीक्षण निशाणीसाठी (व्हीव्ही- पीएटी) सुरक्षित कक्ष ठिकाण	इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र आणि मतदान पडताळणी योग्य कागदी परिनिरीक्षण निशाणी (व्हीव्ही- पीएटी) प्रशिक्षण व जागृतीसाठी	इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र आणि मतदान पडताळणी योग्य कागदी परिनिरीक्षण निशाणी (व्हीव्ही- पीएटी) क व ख प्रकारासाठी सुरक्षित कक्ष ठिकाण	इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र आणि मतदान पडताळणी योग्य कागदी परिनिरीक्षण निशाणी (व्हीव्हीपीएटी) ग व घ प्रकारासाठी सुरक्षित कक्ष ठिकाण	
<b>एकूण</b>							

मतदानपूर्व व मतदानोत्तर सुरक्षित कक्ष छायाचित्रे म्हणजे इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्रांच्या दोन्ही प्रकारांकरिता म्हणजेच क ख आणि ग घ इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र आणि मतदान पडताळणी योग्य कागदी परिनिरीक्षण निशाणी (व्हीव्हीपीएटी) यासाठीची योजनेसोबत जोडावीत.



८.२ मतदान युनिट, नियंत्रण युनिट व मतदान पडताळणी योग्य कागदी  
परिनिरीक्षण निशाणी (व्हीव्हीपीएटी) आवश्यकता व उपलब्धता.

लोकसभा मतदारसंघ	विधानसभा मतदारसंघ	मतदान केंद्रांची संख्या	मतदान युनिट		नियंत्रण युनिट		मतदान पडताळणी योग्य कागदी परिनिरीक्षण निशाणी (व्हीव्हीपीएटी)	
			आवश्यकता	उपलब्धता	आवश्यकता	उपलब्धता	आवश्यकता	उपलब्धता
एकूण								

## १. सामग्री व्यवस्थापन

## १.१ प्रापण योजना

अ.क्र.	प्रापण केलेल्या सामग्रीचे नाव	आवश्यकता	उपलब्धता	नियत निवडणुकीच्या पूर्वी खरेदी केलेल्या महिन्यांची संख्या	शेरा
राज्य/संघराज्य स्तरावर प्रापण करणे (राज्य स्तरावर निर्णय घेतला जाईल)					
१.	पट्टी मोहोर			४ महिने	
२.	प्रशिक्षणाकरिता पट्टी मोहोर			४ महिने	
३.	हिरवी कागदी मोहोर			४ महिने	
४.	विशेष पत्ता खूणाचिट्टी (मतदान युनिट)*			४ महिने	
५.	विशेष पत्ता खूणाचिट्टी (नियंत्रण युनिट)*			४ महिने	
६.	पक्की शाई			२ महिने	
७.	गुलाबी कागदी मोहोर (नियंत्रण युनिटकरिता)			५ महिने	
८.	गुलाबी कागदी मोहोर (मतदान युनिटकरिता)			४ महिने	
९.	ऊर्जा संच (पॉवर पॅक)			३ महिने	
१०.	सर्व प्रकारची निदेश पुस्तके			३ महिने	
११.	निवडणूक कायद्याची नियमपुस्तिका			४ महिने	
१२.	मतदार नोंदवही (१७ए)			३ महिने	
१३.	विशेष खूणाचिट्टी			३ महिने	
जिल्हा स्तरावर प्रापण करणे(संबंधित राज्य स्तरावर निर्णय घेतला जाईल) प्रत्यक्ष मतदानाच्या दिनांकापूर्वी २ ते ३ आठवडे.					
१.	बाणफुली चिन्ह स्टॅम्प				
२.	पेन्सिल				
३.	गोंद (गम पेस्ट ट्यूब)				
४.	पट्टी				
५.	ब्लेड				
६.	जाडा दोरा गुंडी				
७.	मतदान अधिकाऱ्याकरिता हाताचा बँड(Arm Bands)				
८.	मतदान केंद्राध्यक्षाकरिता हाताचा बँड(Arm Bands)				
९.	रबर बँड				
१०.	आगपेटी				
११.	खोडरबर				
१२.	शाईचे पॅड				
१३.	एचडीबीडी पिशव्या				
१४.	लाल बॉल पेन				

१५.	निळा बॉल पेन				
१६.	लाख				
१७.	मेणबत्ती				
१८.	सेलो टेप				
१९.	मतदान कक्ष साहित्य				
२०.	पक्की शाही ठेवण्यासाठी असलेल्या प्लास्टिकचा खोका				
२१.	सुतळी				
२२.	रबरी मोहोर (गोल रबरी शिक्का)				
२३.	धातूची मोहोर				
२४.	मतदान कक्षासाठी टाचण्या				
२५.	स्टील टाचण्या				
२६.	पांढरा कागद				
२७.	अभिरूप मतदानाच्या कागदी चिठ्ठ्यासाठी जाडसर काळ्या कागदाने बनवलेला लिफाफा.				
२८.	रुंद पेटी (१४×१०×५)				
२९.	रबरी शिक्का (मतदान खूणचिठ्ठी ३×१.५०)				
३०.	खोक्याचा लहान कप्पा (पीजन होल) ६×४×४				
३१.	इलेक्ट्रॉनिक मतदार यंत्राच्या जागृतीसाठी डिजिटल विविध रंगाचे स्वयं-चिकटणारे स्टिकर्स ३×२ (पिवळे)				
३२.	निवडणुकीसाठी डिजिटल विविध रंगाचे स्वयं-चिकटणारे स्टिकर्स ३×२ (हिरवे)				
३३.	इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र आणि मतदान पडताळणी योग्य कागदी परिनिरीक्षण निशाणी (व्हीव्हीपीएटी) बदलण्यासाठी डिजिटल विविध रंगाचे स्वयं-चिकटणारे स्टिकर्स (निळे).				
३४.	सदोष इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र/मतदान पडताळणी योग्य कागदी परिनिरीक्षण निशाणी (व्हीव्हीपीएटी) डिजिटल विविध रंगाचे स्वयं-चिकटणारे स्टिकर्स ३×२ (लाल प्रकारचे)				
३५.	रबरी शिक्के (मतदान पडताळणी योग्य कागदी परिनिरीक्षण निशाणी चिठ्ठी (व्हीव्हीपीएटी) चाचणी करणे-मतदान पडताळणी योग्य कागदी परिनिरीक्षण निशाणी (व्हीव्हीपीएटी) सुरू करणे)				
३६.	रबरी शिक्के (अभिरूप मतदान चिठ्ठ्या-इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र-सुरू करणे)				
३७.	जाड लाल रंगाचा लिफाफा ११×४				
३८.	जाड हिरव्या रंगाचा लिफाफा २२×९				

३९	लिफाफा नमुना १३ख (पाकीट क) आतील लिफाफा (४×९) (लहान) पांढरा				
४०	लिफाफा नमुना १३ख (पाकीट ख) बाह्य लिफाफा (४×९) (मोठा) पांढरा				
४१	३ लिफाफा १६"×१२" पांढरे				
४२	१ लिफाफा १६"×१२" पिवळा				
४३	१ लिफाफा १६"×१२" तपकिरी				
४४	१ लिफाफा १६"×१२" निळा				
४५	७ लिफाफा १४"×१०" पांढरे				
४६	२ लिफाफा १४"×१०" पिवळे				
४७	२ लिफाफा ए४ काळे				
४८	४ लिफाफे १०"×४.५" पांढरे				
४९	९ लिफाफे १०"×४.५" पिवळा				
५०	१ लिफाफा १०"×४.५" तपकिरी				
५१	१ लिफाफा १६"×१२" गुलाबी*				
५२	३ लिफाफा १४"×१०" गुलाबी*				
५३	१ लिफाफा १०"×४.५" गुलाबी*				
५४	लिफाफा १२×२६ तपकिरी (संख्या ०३-०७)				
५५	लिफाफा १२×२६ पांढरा (संख्या एक ते पाच)				
५६	भारत सरकार सेवार्थ कापडी धागा लिफाफा असलेला ३७×४१				
५७	गुलाबी टपाली मतपत्रिकेसाठी (१३ख) लिफाफा पाकीट क				
५८	गुलाबी टपाली मतपत्रिकेसाठी (१३ग) लिफाफा पाकीट ख				
५९	टपाली मतपत्रिकेसाठी लिफाफा ३०×२४ सेमी (गुलाबी)				
६०	नियंत्रण युनिटकरिता विशेष खूणचिह्नी				
६१	नियंत्रण युनिटकरिता गुलाबी कागदी मोहोर				

\* एकाचवेळी निवडणुका घेतल्यास या छापल्या जातील.

अनुक्रमांक ४१ ते ५३ मधील लिफाफा आयोगाच्या नवीनतम अनुदेशानुसार मुद्रित स्वरूपात छापण्यात येईल.

## १०. पद्धतशीर मतदान शिक्षण व निवडणूक विषयक सहभाग आढावा

## १०.१ मागील दोन संबधित निवडणुकांमधील विधानसभा मतदारसंघ निहाय वास्तविक मतदार संख्या

विधानसभा मतदारसंघ व लोकसभा मतदारसंघाचे नाव	मागील संबधित निवडणुकीतील वास्तविक मतदारसंख्येची टक्केवारी (%)		मागील संबधित निवडणुकीच्या आधीची वास्तविक मतदार संख्या टक्केवारी (%)		राज्यासाठी/ संघराज्य क्षेत्रासाठी सरासरीपेक्षा वास्तविक मतदार संख्या कमी होण्याची कारणे
	राज्य/संघराज्य क्षेत्र सरासरी टक्केवारी (%)	लोकसभा मतदारसंघ/ विधानसभा मतदारसंघ वास्तविक सरासरी	राज्य/संघराज्य क्षेत्र सरासरी टक्केवारी (%)	लोकसभा मतदारसंघ/ विधानसभा मतदारसंघ वास्तविक सरासरी	

## १०.२ वास्तविक विधानसभा मतदानाच्या सरासरीपेक्षा कमी मतदान केंद्राचा तपशील

अ.क्र.	लोकसभा मतदारसंघ/ विधानसभा मतदारसंघ	लोकसभा मतदारसंघ/विधानसभा मतदारसंघ वास्तविक सरासरी पेक्षा कमी वास्तविक मतदार असलेल्या मतदान केंद्रांची संख्या	कारण	शेरा

१०.३ लोकसभा मतदारसंघ / विधानसभा मतदारसंघाच्या सरासरी मतदान टक्क्यांपेक्षा १०% कमी मतदान टक्केवारी असलेल्या मतदान केंद्रांची यादी किंवा प्रत्येक विधानसभा मतदारसंघ/विधानसभा क्षेत्रामधील ५ सर्वात कमी वास्तविक मतदान केंद्रे पुढील प्रपत्रामध्ये जोडपत्र म्हणून संलग्न केले जाईल

लोकसभा मतदार संघ	विधानसभा मतदार संघ	कमी मतदान असणाऱ्या मतदान केंद्रांचे नाव	मागील निवडणुकी मधील (निवडणुकीचा महिना व वर्ष दर्शविते) वास्तविक मतदार %	मागील निवडणुकीमधील (निवडणुकीचा महिना व वर्ष दर्शविणे) वास्तविक मतदारांची टक्केवारी. %	कमी मतदान होण्याचे कारण	मतदानाकरिता न फिरकलेला कोणताही विशिष्ट गट	मतदान न केलेल्या/कमी मतदान केलेल्या गटातील लोकांची संख्या	गटाचा संभाव्य प्रभावक (इम्प्लुन्सर्स)
१.	१.							
	२.							
<b>एकूण</b>								
२.	१.							
	२.							
<b>एकूण</b>								
<b>एकूण बेरीज</b>								



१०.८ वगळलेल्या समुदायासाठी पद्धतशीर मतदान शिक्षण व निवडणूकविषयक सहभागासाठी योजनाबद्ध प्रमुख कार्यक्रमांची यादी.

अ.क्र.	वस्तुनिष्ठ/ लक्ष्य गट	कार्यक्रम	वापरली जाणारी सामग्री/ माध्यम	कार्यक्रमाचा खर्च	निधीचा स्रोत	व्याप्ती क्षेत्र	दिनांक / कालावधी

१०.९ इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र (इ व्ही एम) माहितीसाठी पद्धतशीर मतदार शिक्षण व निवडणूकविषयक सहभाग (एस व्ही इ इ पी) करण्यासाठी नियोजित केलेले प्रमुख कामांची यादी.

अ.क्र.	समुद्दिष्ट/ लक्ष्य गट	काम	वापरले जाणारे साहित्य / माध्यम	कामाचा खर्च	निधीचा स्रोत	व्याप्ती क्षेत्र	दिनांक / कालावधी

१०.१० मतदानाच्या दिवसाअगोदर शेवटच्या आठवड्यामध्ये पद्धतशीर मतदार शिक्षण व निवडणूकविषयक सहभाग (एसव्हीइइपी) यासाठी नियोजित केलेल्या ठळक कार्यक्रमांची यादीत

अ.क्र.	समुद्दिष्ट/ लक्ष्य गट	काम	वापरले जाणारे साहित्य /माध्यम	कामाचा खर्च	निधीचा स्रोत	व्याप्ती क्षेत्र	दिनांक / कालावधी

१०.११ आयकॉनांची व भागीदारांची यादी

(राज्य शासनाचा विभाग/केंद्र सरकारचा विभाग/शासकीय प्रसारमाध्यम/खाजगी प्रसारमाध्यम शैक्षणिक संस्था/वित्तीय संख्या/सी एस ओ/एन जी ओ/अन्य)

अनुक्रमांक	आयकॉनचे/ भागीदाराचे नाव	आयकॉन/भागीदार यांसह नियोजित काम	केव्हा आणि कोठे (तात्पुरता दिनांक व स्थान)	समाविष्ट करावयाचे क्षेत्र	शेरा



## ११. तंत्रज्ञान वापर योजना

अनु क्रमांक	उपयोजकाचे (ॲप)/ प्लॅटफॉर्मचे नाव	प्रयोजन	अंमलबजावणी- साठी जबाबदार असलेला जिल्हास्तरीय समन्वय अधिकारी	शेरा
१.	इ आर ओ एन इ टी	मतदार यादी व्यवस्थापन प्रक्रिया : मतदार याद्या नोंदणी, छपाई करणे		
२.	इव्हीएम व्यवस्थापन पद्धती (इएमएस)	इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्रे आणि व्ही व्ही पॅट : इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्रे आणि व्ही व्ही पॅट वाटप, स्थानांतरण, भौतिक चाचणी आणि प्रथम स्तरीय चाचणी		
३.	इ एन सी ओ आर इ (एनकोअर)	उमेदवाराची नामनिर्देशन पत्रे, शपथपत्रे, छाननी, माघार व निवडणूक लढविणाऱ्या उमेदवारांची यादी, ठराविक कालांतराने मतदारांचे अद्ययावतीकरण करणे.		
४.	सेवा मतदार पोर्टल	सेवा मतदारांची नाव नोंदणी		
५.	इटीपीबीएस	सेवा मतदारांसाठी टपाली मतपत्रिका अपलोड व प्रसारित करणे.		
६.	एन जी आर एस पोर्टल	नागरिकांच्या तक्रारी		
७.	मतदार सहायक उपयोजक (हेल्पलाईन ॲप)	मतदाराची नोंदणी करणे, नाव वगळणे, त्यात बदल करणे.		
८.	सी-व्हीजील	आदर्श आचारसंहितेच्या उल्लंघनाबाबतची तक्रार करण्यासाठी नागरिकांना साहाय्य करणे.		
९.	सक्षम	दिव्यांग मतदारांना सुविधा देणे,		
१०.	बी एल ओ ॲप	बी एल ओ द्वारे दावे आणि हरकतींची ऑनलाईन प्रक्रिया सुलभ करणे.		
११.	सुविधा	उमेदवार/राजकीय पक्षांच्या विविध परवानग्यांसाठी अर्ज करणे.		

(कृपया, भारत निवडणूक आयोगाद्वारे वापरण्यासाठी जारी केलेले नवीनतम उपयोजक (ॲप्लीकेशन)/पोर्टल पहा.)

१२. वितरण केंद्र - संकलन केंद्र (डी सी आर सी)

वाटप केंद्राचे व संकलन केंद्राचे विधानसभा मतदारसंघनिहाय स्थान	प्रस्तावित टेबल काउंटर/फलक	कर्मचाऱ्यांची आवश्यकता	पाणी	अन्न	कर्मचारी कल्याण सुविधा प्रसाधनगृह	वीज	पंखा/कुलर/हिटर	वाटप केंद्राचा/संकलन केंद्राचा डी सी आर टी चे प्रभारी	शेरा

१३. मतमोजणी योजना

१३.१ मतमोजणी टेबल आणि व्यवस्थेचा प्रकार

मतमोजणी केंद्राचे विधानसभा मतदारसंघनिहाय स्थान	इ व्ही एम मतमोजणी टेबलाची संख्या	इ व्ही एम मतमोजणी कर्मचाऱ्यांची आवश्यकता		टपाली मतपत्रिका मोजणी टेबलांची संख्या	टपाली मतपत्रिका मोजणी कर्मचाऱ्यांची आवश्यकता	इटीपीबीएस स्कॅनिंग टेबलची संख्या	इटीपीबीएस स्कॅनिंग कर्मचाऱ्यांची आवश्यकता	संकलन टेबल	संकलक कर्मचाऱ्यांची संख्या
		मतमोजणी सहायक पर्यवेक्षक	सूक्ष्म निरीक्षक						

१३.२ इतर व्यवस्था

मत मोजणी केंद्राचे विधानसभा मतदारसंघनिहाय स्थान	माध्यम केंद्र	माध्यम केंद्रामधील कर्मचाऱ्यांची आवश्यकता	माध्यम केंद्रावरील सुविधा	निरीक्षक कक्ष	निरीक्षक कक्षमधील सुविधा	संप्रेषण व्यवस्था	संप्रेषणासाठी नियुक्त केलेला कर्मचारीवर्ग	संप्रेषण सुविधा

१.३.३ मतमोजणी केंद्रावरील सुरक्षा योजना

मत मोजणी केंद्राचे विधानसभा मतदारसंघनिहाय स्थान	नाकाबंदी व्यवस्था	त्रिस्तरीय सुरक्षाकडे	प्रवेश नियंत्रण	धातुशोधक द्वार चौकट ( डी एफ एम डी )	सी सी टी व्ही	सुरक्षा व्यवस्थेचा प्रभारी पोलीस अधिकारी	कायदा व सुव्यवस्था कर्तव्यावर असलेले कार्यकारी दंडाधिकारी

## १४. मतदान कर्मचारी कल्याण तरतुदी

## १४.१ कल्याण मध्यस्थ अधिकारी

	जिल्हा स्तर	विधानसभा मतदारसंघ १	विधानसभा मतदारसंघ
कल्याण कार्य मध्यस्थ अधिकाऱ्याचे नाव			
पदनाम			
कार्यालयीन पत्ता			
भ्रमणध्वनी क्रमांक			
कार्यालय दूरध्वनी क्रमांक			
फॅक्स क्रमांक			
इ-मेल पत्ता			

## १४.२ कल्याणकारी उपाय

कृपया मतदान कर्मचारी कल्याणासाठी कोणत्या प्रकारच्या उपाययोजना केल्या जात आहेत. त्याबद्दलची एक लेखी नोंद करावी (शक्यतो मुद्देसुद)

## १५. आरोग्य, प्रथमोपचार आणि शीघ्र निर्वासन योजना

## १५.१ महत्वाचा तपशील

मध्यस्थ अधिकारी (सी एम ओ) तपशील

नाव :

पदनाम :

कार्यालयीन पत्ता :

संपर्क क्रमांक :

२४x७ आरोग्य नियंत्रण कक्ष

नियंत्रण कक्षाचे ठिकाण -

नियंत्रण कक्षाचे संपर्क तपशील-

## १५.२ आरोग्य/प्रथमोपचार आणि आपत्कालीन निर्वासन योजना

अनु क्रमांक	झोन/ परिमंडळाचे नाव	क्षेत्राचे नाव	क्षेत्र अधिकाऱ्याचे नाव	क्षेत्रामधील एकूण मतदान केंद्रांची संख्या	जवळच्या वैद्यकीय सुविधा, वैद्यकीय अधिकाऱ्याचा (एम ओ चा) संपर्क	जवळचे पोलीस ठाणे, प्रभारी अधिकाऱ्याचे नाव व भ्रमणध्वनी क्रमांक	जवळचे अग्निशमन केंद्र, प्रभारी अधिकाऱ्याचे नाव, भ्रमणध्वनी क्रमांक	जवळचे हेलीपॅड	शेरा
	परिमंडळ झोन १	क्षेत्र १							
		क्षेत्र २							
		क्षेत्र ३							
	परिमंडळ झोन २	क्षेत्र १							
		क्षेत्र २							
		क्षेत्र ३							
	परिमंडळ झोन ३	क्षेत्र १							
		क्षेत्र २							
		क्षेत्र ३							
	परिमंडळ झोन ४	क्षेत्र १							
		क्षेत्र २							
		क्षेत्र ३							

## १६. जिल्हा सूक्ष्म नियोजक

जिल्हा निवडणूक अधिकाऱ्याची तपासणी सूची आणि निवडणूक नियोजक यांवर आधारित खालील विषयानुरूप नमुन्यात जिल्हा सूक्ष्म नियोजक कार्य दिनदर्शिका तयार करावी.

निवडणूक अनुसूची		
कामे	पूर्व निवडणूक	चालू निवडणूक (जेव्हा जेव्हा घोषित केले असेल तेव्हा तेव्हा अद्ययावत करावे.)
निवडणुकीची अधिसूचना		
नामनिर्देश करण्याचा शेवटचा दिनांक		
नामनिर्देशनाची छाननी		
मागे घेणे उमेदवारी		
मतदानाचा दिनांक		
मतमोजणी		

अनु. क्रमांक	कामे	प्रारंभ आणि समाप्ती दिनांक
क	<b>मतदान कर्मचारी</b>	
१.	मतदान कर्मचाऱ्यांची माहिती गोळा करणे	
२.	अधिकाऱ्यांच्या तपशिलांची डेटा एन्ट्री/ सूक्ष्म निरीक्षकाचे पृथक्करण	
३.	डेटाबेस/माहितीची पडताळणी	
४.	प्रथम स्तरीय यादृच्छिक संयोजन (मतदान केंद्राध्यक्ष/मतदान अधिकारी)	
५.	नियुक्ती आदेश निर्गमित करणे (नमुना १२/१२अ)	
६.	प्रशिक्षणाच्या सर्व ठिकाणी कर्मचारी प्रात्यक्षिक मतदान केंद्र उभारणे	
७.	पहिले प्रशिक्षण (फोटो ओळखपत्र मतदान केंद्राध्यक्ष व मतदान अधिकारी (एक) वेगळ्या तुकडीत फोटो ओळखपत्र मतदान अधिकारी दोन, मतदान अधिकारी-तीन)	
८.	द्वितीय स्तरावरील यादृच्छिकीकरण (टपाली मतपत्रिका/कर्तव्य प्रमाणपत्र द्यावे लागते या कारणास्तव)	
९.	दुसरे प्रशिक्षण (मतदान केंद्राध्यक्ष व मतदान अधिकारी)	
१०.	तृतीय स्तरावरील यादृच्छिक संयोजन	
११.	प्रयान प्रशिक्षण	

ख	<b>इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र</b>		
१.	उपलब्धता व मागणी		
२.	निवडणूक निर्णय अधिकाऱ्याने इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र/व्ही व्ही पॅट स्थलांतर नोंदवह्या योग्यपणे परिरक्षित केल्या जात असल्याची तपासणी करणे.		
३.	इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र/व्ही व्ही पॅट साठी विद्युत बॅटरी ( पॉवर पॅक ) आणि व्ही व्ही पॅट साठी कागदांचा रीळ ( पेपर रोल ).		
४.	तपासणी ( प्रथम स्तर )		
५.	नियंत्रण युनिट ( सी यु ) आणि मतदान युनिट/व्ही व्ही पॅट यांचे डेटाबेस तयार करणे.		
६.	प्रथम यादृच्छिक संयोजन		
७.	इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र/व्ही व्ही पॅट सह निवडणूक निर्णय अधिकाऱ्याला यादृच्छिक संयोजन यादीचे वितरण.		
८.	क्षेत्रीय अधिकाऱ्यांसाठी प्रशिक्षण.		
९.	इलेक्ट्रॉनिक मतदान केंद्र/व्ही व्ही पॅट तयार करण्याबाबत उमेदवाराला सूचना देणे.		
१०.	वितरण केंद्राच्या सुरक्षा कक्षामध्ये इलेक्ट्रॉनिक मतदान केंद्र/व्ही व्ही पॅट सुरक्षित ठेवणे.		
११.	सुरक्षा कक्षासाठी अग्निशामक व्यवस्था.		
१२.	द्वितीय यादृच्छिक संयोजन पी एस/ए यू एक्स पी एस द्वारे आय डी सोपविणे.		
१३.	उमेदवाराला इलेक्ट्रॉनिक मतदान केंद्र/व्ही व्ही पॅट तयार करण्याच्या तारखेची एक आठवडा अगोदर सूचना द्यावी.		
१४.	निवडणूक निर्णय अधिकारी /सहायक निवडणूक निर्णय अधिकारी यांच्याद्वारे इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र / व्ही व्ही पॅट सुरू करणे.		
१५.	इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र/व्ही व्ही पॅट तयार करण्याच्या संपूर्ण प्रक्रियेचे ध्वनिचित्रमुद्रण ( व्हिडिओचित्रण ) करणे.		
१६.	इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र अभियांत्रिकीची ओळख आणि त्याचे प्रशिक्षण.		
१७.	मतदान संचलन पथकांना इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र/व्ही व्ही पॅटचे वितरण.		
१८.	मतदान झालेल्या इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राचा सुरक्षित ताबा.		
ग	<b>मतदारांची यादी</b>		
१.	मतदानाच्या घोषणेच्या दिनांकापासून प्राप्त झालेले सर्व नमुना ७ व ८ निकालात काढणे आणि १५/१०/२०२२ पर्यंत प्राप्त झालेले नमुना ६ आणि नियंत्रण तक्त्याचे अद्ययावतीकरण करणे.		
२.	एकात्मिक छायाचित्र मतदान यादी ( छायाचित्रासह ) च्या पी डी एफ ची निर्मिती, ज्यामध्ये सतत अद्ययावतीकरण प्रक्रियेदरम्यान वगळलेले, बदल केलेले आणि जोडण्याचे भर घातलेले यांसह सर्व माहिती आहे.		



३.	परिपूर्ण तपासणीनंतर, आवश्यक पटीतील संख्येत प्रतीच्या मुद्रणासाठी एकात्मिक छायाचित्रांकीत मतदार यादीच्या पीडीएफ (PDF's) विक्रेत्याकडे पाठवणे.		
४.	एकात्मिक छायाचित्रांकित मतदार यादीच्या पीडीएफची निर्मिती (छायाचित्राशिवाय) आणि संकेतस्थळावर अपलोड करण्यासाठी, ते राज्य मुख्यालयात पाठवणे.		
५.	निवडणूक लढवणाऱ्या उमेदवारांना मतदान केंद्रांच्या याद्या तीन प्रतीत पुरविणे.		
६.	मतदारांसाठीच्या माहिती चिठ्ठ्या आणि मतदार नोंदवही तयार करणे आणि त्या छपाईसाठी विक्रेत्याकडे पाठवणे.		
७.	जिल्हा निवडणूक अधिकाऱ्याला एकात्मिक छायाचित्रांकित मतदार यादीच्या बहुविध (एका पेक्षा जास्त) प्रतींचा पुरवठा.		
८.	मान्यताप्राप्त राजकीय पक्षांच्या उमेदवारांना एकात्मिक छायाचित्रांकित मतदार यादीचा पुरवठा		
९.	जिल्हा निवडणूक अधिकाऱ्यांना मतदारांसाठीच्या माहिती चिठ्ठ्या आणि मतदार नोंदणीवह्यांचा पुरवठा.		
१०.	मतदार यादीची चिन्हांकित प्रत तयार करणे.		
११.	जिल्हा निवडणूक अधिकारी/निवडणूक निर्णय अधिकारी स्तरावर फक्त अंतर्गत कार्यालयीन वापरसाठी (in house) छापली जाणारी मतदार यादीची वर्णानुक्रमानुसारची सूची		
१२.	अनुपस्थित, स्थलांतरित आणि मृत मतदारांची यादी तयार करणे.		
१३.	अपात्र व्यक्तींची यादी (फरार/अजामीन अधिपत्र प्रलंबित, इ.).		
१४.	मतदारांना मतदारासाठीच्या माहिती चिठ्ठ्यांचे वितरण.		
	<b>(घ) टपाली मतपत्रिका</b>		
१.	मतदान कर्मचारी वर्गाला नियुक्ती पत्रासह नमुना १२ पाठवणे.		
२.	प्रथम स्तराच्या प्रशिक्षणात निवडणूक कर्तव्य प्रमाणपत्रासाठी (निवडणूक निर्णय अधिकारी आणि मतदान केंद्राध्यक्षांकडून आलेल्या) नमुना १२, १२ए सत्यापन करणे.		
३.	उमेदवारांची अंतिम यादी तयार करा (७ ए).		
४.	टपाली मतपत्रिका जमा/परत करण्यासाठी टपाल विभागासोबत व्यवस्था करणे.		
५.	टपाली मतपत्रिका छापणे आणि वितरीत करणे.		
६.	मतदान कर्मचाऱ्यांना टपाली मतपत्रिका देणे.		
७.	मतदान केलेल्या टपाली मतपत्रिकांचे लिफाफे संबंधित निवडणूक निर्णय अधिकाऱ्याकडे पाठवणे.		
८.	सुविधा केंद्रात (निवडणूक निर्णय अधिकारी मुख्यालयात) चिन्हांकित टपाली मतपत्रिकांचे लिफाफे प्राप्त करून घेणे.		
	<b>(ड) निरीक्षक</b>		
१.	निरीक्षकांसाठी अतिरिक्त कर्मचारी वर्ग		
२.	निवास, भोजन, वाहतूक, सुरक्षेची व्यवस्था जिल्हा निवडणूक अधिकाऱ्याद्वारे केली जाईल.		
३.	मतदारसंघाचे नकाशे, मतदान केंद्रांची यादी मतदार याद्यांतील विषय सूची, दूरध्वनी क्रमांक, निवडणूक आणि मतमोजणी बाबतची योजना (आराखडा) (तक्ता) असलेले पुस्तिका देणे.		
४.	व्हिडिओ कॅमेरा आणि व्हिडिओग्राफर पुरवणे.		
५.	लेखनसामग्री व बिनतारी संदेशवहन यंत्रणा पुरवणे.		

६.	सूक्ष्म निरीक्षकांची सूची पुरवणे.		
७.	जिल्हास्तरीय तैनातीचा आराखडा निरीक्षकांकडून मंजूर केला जाईल.		
८.	मतदान केंद्रांच्या सूची पुरवणे		
९.	अति संवेदनशील मतदान केंद्रांची अंतिम ओळख पटविणे.		
	<b>(च) निवडणुकीशी संबंधित साहित्य</b>		
१.	प्रशिक्षण साहित्य तयार करणे/मिळवणे आणि पुरवठा करणे.		
२.	साहित्य प्राप्त करणे/त्याची छपाई आणि वितरण करणे.		
३.	अंध मतदारांसाठी बनावट मतपत्रिका ( मतदान केंद्राध्यक्षांसाठी. )		
४.	निवडणूक निर्णय अधिकारी आणि सहायक निवडणूक निर्णय अधिकारी यांना गोपनीय मोहोर.		
	<b>(छ) मतदान केंद्रे</b>		
१.	मतदान केंद्रांचा संपर्क आराखडा तयार करणे		
२.	असुरक्षित/अतिसंवेदनशील मतदान केंद्रे चिन्हांकित करणे		
३.	प्रत्येक मतदान केंद्रांची प्रत्यक्ष पडताळणी		
४.	सहायक मतदान केंद्रांची तरतूद करणे		
५.	मतदान केंद्रांची यादी तयार करणे		
६.	मतदान केंद्रांची सूची राजकीय पक्षांना पुरवणे		
७.	भारत निवडणूक आयोगाच्या निर्देशांनुसार सर्व मतदान केंद्रे रॅम्प आणि इतर सुविधांनी ( फर्निचर/ वीज/पाणी/शेड व्यवस्था इ. ) सुसज्ज आहेत याची खात्री करणे.		
८.	मतदानासाठी मतदान केंद्रावर व्यवस्था करणे		
९.	मतदारांसाठी मतदार मदत केंद्रांची व्यवस्था करणे		
	<b>(ज) आदर्श आचारसंहिता</b>		
१.	निवडणूक गुन्हांशी संबंधित कायद्यांच्या प्रती उमेदवारांना देणे		
२.	मतदार संघनिहाय आदर्श आचारसंहिता पथकाची निर्मिती करणे.		
३.	बैठका आयोजित करणे		
४.	दैनिक देखरेखीची व्यवस्था करणे		
५.	तक्रार नोंदवह्या		
६.	आदर्श आचारसंहितेच्या उल्लंघनाची व्हिडिओग्राफी/फोटोग्राफी करणे		
	<b>(झ) वाहतूक</b>		
१.	प्रत्येक मतदान केंद्रासाठी मार्गक्रम तक्ता तयार करणे		
२.	वाहनांचा ( ये-जा करण्याचा मार्ग व्यवस्था ) वाहतूक कार्यक्रम आणि ( विशिष्ट कामांसाठीच्या ) त्यांच्या चिन्हांकनाचा मसुदा आराखडा तयार करणे.		
३.	मतदान पथक, क्षेत्रीय अधिकारी, सूक्ष्म निरीक्षक आणि व्हिडिओग्राफर इत्यादींचा अंतिम वाहतूक कार्यक्रम		
४.	वाहनांची आवश्यकता		
५.	पीओएलच्या उपलब्धतेची खात्री करा. अतिरिक्त बॅरल पॉइंट्सच्या तपासणीची आवश्यकता		
६.	मतपत्रिका छपाईबाबत वाहतूक आणि सुरक्षा व्यवस्थेची सुनिश्चित करणे.		
७.	पोलीस दल ( राज्य आणि केंद्र )		

८.	आदर्श आचारसंहिता (पालनाच्या) निरीक्षणासाठी पथके		
	<b>(ज) मतमोजणी</b>		
१.	ईटीपीबीएस (टपाली मतपत्रिका इलेक्ट्रॉनिकली पाठवण्यासाठीची यंत्रणा): नाव (उमेदवारी) मागे घेण्याच्या तारखेला दुपारी ३ वाजेनंतर ईटीपीबीद्वारे टपाली मतपत्रिका पाठवण्याची तारीख		
२.	ईटीपीबीएसद्वारे ईटीपीबीएस पाठवण्याची मर्यादा		
३.	निवडणूक निर्णय अधिकाऱ्याच्या मुख्यालयात चिन्हांकित टपाली मतपत्रिका प्राप्त करण्यासाठीची तारीख आणि वेळ		
४.	सुरक्षा कक्षाची व्यवस्था		
५.	मतमोजणी केंद्रांची यादी अंतिम केली जाईल.		
६.	मतमोजणी कर्मचाऱ्यांची नियुक्ती		
७.	मतमोजणी कर्मचाऱ्यांचे प्रशिक्षण		
८.	मतमोजणी दालनाची (सभागृहाची) व्यवस्था		
९.	निरीक्षकांसाठी सुविधा		
१०.	फेरीनिहाय निकालाचे अद्ययावतीकरण		
११.	टपाली मतांसाठी मतमोजणी व्यवस्था		
१२.	मुख्य निवडणूक अधिकाऱ्याकडे विविध प्रपत्रे सादर करणे		
१३.	मतदान झालेल्या ईव्हीएमच्या सुरक्षा कक्षाच्या तपासणीबाबत जिल्हा निवडणूक अधिकारी (डिसी)/पोलीस निरीक्षक आणि निवडणूक निर्णय अधिकारी यांचा दैनिक अहवाल		
	<b>(ट) नामांकन</b>		
१.	अर्जाची उपलब्धता		
२.	उमेदवारांसाठी निदेश/नियमपुस्तिका		
३.	सार्वजनिक सूचना जारी करणे		
४.	खर्चासाठीचे ज्ञापन आणि नोंदवही जारी करणे		
५.	प्रतीज्ञापत्र/शपथपत्राची छाननी (Scanning) ते सीईओकडे पाठवणे आणि त्यातील आशयाची प्रसिद्धी		
६.	छाननी		
७.	उमेदवारी अर्ज मागे घेणे		
८.	चिन्ह वाटप आणि निवडणूक लढविणाऱ्या उमेदवारांची यादी (प्रसिद्धी आणि मुख्य निवडणूक अधिकाऱ्या (सीईओ) कडे पाठवणे)		
९.	निवडणूक लढविणाऱ्या उमेदवारांची बैठक/मतदान केंद्राध्यक्षाकडे पाठवण्यासाठी उमेदवारांच्या /मतदान प्रतिनिधींच्या स्वाक्षऱ्यांचा नमुना घ्यावा.		
	<b>(ठ) इतर</b>		
१.	जिल्हा निवडणूक नियोजन आराखडा		
२.	प्रसार माध्यम केंद्र		
३.	नियंत्रण कक्ष स्थापन करणे		
४.	निवडणूक खर्चाचे संनियंत्रण करणे		
५.	प्रसार माध्यम प्रमाणन व संनियंत्रण समिती (एमसीएमसी) —जिल्हास्तरीय समितीची स्थापना		

६.	तक्रार संनियंत्रण प्रणाली		
	<b>(ड) बैठका</b>		
१.	निवडणूक निर्णय अधिकारी/सहायक निवडणूक निर्णय अधिकारी यांच्या बैठका		
२.	दूरसंचार सेवा पुरवठादार		
३.	राजकीय पक्ष		
४.	क्षेत्र अधिकारी		
५.	पोलीस अधिकारी		
६.	निवडणूक लढवणारे उमेदवार		
७.	ईव्हीएम तंत्रज्ञ/अभियंते		
८.	प्रसार माध्यमे		
	<b>(ढ) ८० वर्षांहून अधिक वयाच्या, दिव्यांग व्यक्तींच्या श्रेणीतील व्यक्तींना टपाली मतपत्रिका देणे</b>		
<b>अ.क्र.</b>	<b>कार्य</b>		<b>चालू होण्याची व संपण्याची तारीख</b>
१.	नमुना १२ डी संकलन चे संकलन (गोळा करणे)		
२.	सूक्ष्म निरीक्षकांसह मतदान पथकांची निर्मिती आणि त्यांचे प्रशिक्षण		
३.	टपाली मतपत्रिका असलेला नमुना १३ सी गोळा करणे मतदारांची स्वाक्षरी/अंगठ्याचा ठसा असलेली टपाली मतपत्रिकेची स्थळप्रत आणि इतर कागदपत्रे गोळा करण्यासाठी सहायक निवडणूक निर्णय अधिकारीची नियुक्ती		
४.	दररोज प्राप्त होणाऱ्या टपाली मतपत्रिका साठवण्यासाठी सुरक्षा कक्ष निश्चित करणे.		
५.	अनुपस्थित मतदारांनी टपाली मतपत्रिकेद्वारे मतदान करण्याबाबतच्या मार्गदर्शक तत्वांच्या परिशिष्ट-एक मध्ये टपाली मतपत्रिकेद्वारे मतदान करण्यास पात्र असलेल्या अनुपस्थित मतदारांच्या तिन्ही श्रेणींची यादी तयार करणे.		
६.	ज्या अनुपस्थित मतदारांना टपाली मतपत्रिका जारी करण्यात आलेली आहे अशा मतदाराची यादी निवडणूक लढविणाऱ्या उमेदवारांना उपलब्ध करून देणे (परिशिष्ट-एक)		
७.	मतदारांना आणि उमेदवारांना निवडणूक अधिकाऱ्यांच्या भेटीची तारीख आणि अंदाजित वेळ कळविणे		
८.	मतदान पथकांना पुरेशा प्रमाणात नमुना १३ए, १३बी, १३सी आणि १३ डी आणि इतर मतदान साहित्याचा पुरवठा करणे.		
९.	मतदार याद्यांच्या कार्यरत प्रतींवर टपाली मतदान चिन्हांकित करणे		
१०.	मतदान पथकांद्वारे अनुपस्थित मतदारांकडून मतदान टपाली मतपत्रिका जारी करणे आणि त्यांचे संकलन करणे आणि त्या दररोज निवडणूक निर्णय अधिकाऱ्याकडे जमा करणे		
११.	ज्यांना परिशिष्ट-२ मधील टपाली मतपत्रिका दिली गेली आहेत अशा अनुपस्थित मतदारांच्या सर्व तिन्ही श्रेणींची यादी तयार करणे.		

<b>(ण) अत्यावश्यक सेवेतील कर्मचाऱ्यांना टपाली मतपत्रिका देणे</b>			
अ.क्र.	कार्य		चालू होण्याचा आणि संपण्याचा दिनांक
१.	मध्यस्थ (नोडल) अधिकाऱ्याद्वारे रीतसर पडताळलेल्या नमुना १२ डीचे संकलन (गोळा करणे)		
२.	ज्यांचे अर्ज परिशिष्ट-अ मध्ये दिलेल्या वेळेत आणि क्रमाने प्राप्त झाले आहेत अशा अत्यावश्यक सेवेतील मतदारांची यादी तयार करणे		
३.	टपाली मतपत्रिका असलेले नमुना १३सी गोळा करण्यासाठी, मतदारांची स्वाक्षरी /अंगठ्याचा ठसा असलेली टपाली मतपत्रिकेची स्थळप्रत आणि इतर कागदपत्रे इ., गोळा करण्यासाठी येथे टपाली मतदान केंद्र (पीव्हीसी) सहायक निवडणूक निर्णय अधिकाऱ्याची नियुक्ती		
४.	मतदानाच्या दिवशी प्राप्त झालेल्या टपाली मतपत्रिका साठवण्यासाठी सुरक्षा कक्ष निश्चित करणे		
५.	निवडणूक निर्णय अधिकाऱ्याद्वारे मतदारसंघात टपाली मतदान केंद्राची (पीव्हीसी) निश्चिती करणे		
६.	टपाली मतदान केंद्रात मतदान पथक (पथके) ची नियुक्ती आणि नमुना १३ए, १३बी, १३सी आणि १३डी आणि इतर मतदान साहित्याचा पुरेसा पुरवठा करणे.		
७.	टपाली मतदान केंद्रात (नमुना-१०) मतदान प्रतिनिधींच्या नियुक्तीसाठी उमेदवारांना अंदाज देणे.		
८.	अत्यावश्यक सेवेतील मतदारांना मतदानाच्या ३ तारखा आणि टपाली मतदान केंद्राच्या ठिकाणाविषयी लघुसंदेश (SMS)/वर्तमानपत्र/मतदान केंद्र स्तरीय अधिकारी (बीएलओ) द्वारे माहिती देणे		
९.	निवडणूक निर्णय अधिकाऱ्याद्वारे मतदार संघामध्ये टपाली मतदान केंद्र (पीव्हीसी) स्थापन करणे		
१०.	मतदार याद्यांच्या कार्यरत प्रतींवर 'टपाली मतपत्रिका' चिन्हांकित करणे		
११.	निश्चित केलेल्या टपाली मतदान केंद्रावर (पीव्हीसी) आवश्यक सेवेतील मतदारांद्वारे मतदान		
१२.	परिशिष्ट-ब मध्ये अत्यावश्यक सेवेतील मतदारांची उपस्थिती नोंदवही राखणे		
१३.	परिशिष्ट-सी मध्ये टपाली मतदान केंद्रा (पीव्हीसी)वरील मतदान प्रतिनिधीची उपस्थिती नोंदवही राखणे.		
<b>(त) मतमोजणीसाठीच्या कामांचे/कार्याचे वेळापत्रक</b>			
अ. क्र.	कार्य		(तारीख) पर्यंत प्रक्रिया पूर्ण करणे
१.	उमेदवार किंवा त्यांच्या निवडणूक प्रतिनिधींना मतमोजणीची तारीख, वेळ आणि ठिकाण याबाबत सूचना देणे		
२.	मतमोजणी कर्मचाऱ्यांच्या नियुक्तीसाठी माहितीसामुग्री तयार करणे		
३.	टपाली मतदान इलेक्ट्रॉनिकली पारेषित करण्यासाठीची यंत्रणा (ईटीपीबीएस) स्कॅनिंगसाठीच्या मोजणी पर्यवेक्षक आणि संगणक चालकाचा तपशील		
४.	मतमोजणी दालनाच्या तयारीसाठीची प्राथमिक तयारी म्हणजे प्रसार माध्यम केंद्र, निरीक्षक कक्ष, मोहरबंद कक्ष आणि आंतरजाल जुळणीसह इंटरनेट कनेक्शन तात्पुरता दूरध्वनी बसवणे		

५.	ईव्हीएमची सुरक्षा कक्ष ते मतमोजणी दालनापर्यंत सुरळीत आणि सुरक्षित हालचाल करण्याची व्यवस्था करणे		
६.	मतमोजणी कर्मचाऱ्यांचे प्रथम स्तरीय यादृच्छिकीकरण		
७.	टपाली मतपत्रिकांसाठी मोजणी व्यवस्था, ईटीपीबीचे स्कॅनिंग		
८.	प्रसार माध्यम केंद्राची स्थापना आणि कर्मचारी व त्यांचे भ्रमणध्वनी ठेवण्यासाठीची ठिकाणे निश्चित करणे		
९.	मतमोजणी कर्मचाऱ्यांना पहिले प्रशिक्षण देणे		
१०.	मतमोजणी दालनाची व्यवस्था सर्व संदर्भात पूर्ण करणे आणि मुख्य निवडणूक अधिकारी कार्यालयाला त्याबाबत प्रमाणपत्र सादर करणे		
११.	मतमोजणी प्रतिनिधींना ओळखपत्र देण्याकरिता, निवडणूक लढविणाऱ्या सर्व उमेदवारांकडील, मतमोजणी प्रतिनिधींचे छायाचित्र असलेल्या नमुना-१८ मधील (दुसऱ्या प्रतीतील) मतमोजणी प्रतिनिधींची यादी संकलित करणे		
१२.	मतमोजणी कर्मचाऱ्यांचे दुसऱ्या स्तरावरील यादृच्छिकीकरण (विधानसभा मतदार संघाचे वाटप)		
१३.	निवडणूक निर्णय अधिकाऱ्याच्या मुख्यालयातील मतमोजणी कर्मचाऱ्यांचे दुसरे प्रशिक्षण.		
१४.	मतमोजणी कर्मचाऱ्यांचे तिसऱ्या स्तरावरील यादृच्छिकीकरण (मतमोजणी टेबलांचे वाटप)		
१५.	एनकोरवर (ENCORE) फेरीनिहाय निकाल सादर करणे		
१६.	विविध अहवाल, प्रमाणपत्र आणि प्रपत्रे मुख्य निवडणूक अधिकारी कार्यालयास सादर करणे		

प्रत्येक जिल्ह्याचा जिल्हा निवडणूक अधिकारी, जिल्ह्यात घेतलेल्या मागील सार्वत्रिक निवडणुकीच्या ६ महिने आधी जिल्हा निवडणूक व्यवस्थापन आराखडा तयार करील. हा आराखडा मुख्य निवडणूक अधिकारी आणि आयोग, जेव्हा निदेश देतील तेव्हा त्यांना देण्यासाठी तयार ठेवण्यात येईल. जिल्हा निवडणूक व्यवस्थापन आराखड्यातील वेगवेगळ्या विभागांकडून सर्व माहितीचे संकलन केल्याची सुनिश्चिती करण्यासाठी, जिल्हा निवडणूक अधिकारी, व्यक्तीशः जबाबदार असतील.

### १७. जोखीम व्यवस्थापन

निवडणुका घेण्याच्या संदर्भातील जोखीम व्यवस्थापन म्हणजे, एखाद्या निवडणुकीचे आयोजन, एकसंधता सुरक्षा किंवा विश्वासाहता यांवर प्रभाव टाकू शकतील अशा संभाव्य जोखिमांचे निर्धारण, मूल्यांकन आणि सौम्यीकरण करण्याची प्रक्रिया करणे होय. जिल्हा पातळीवरील सार्वत्रिक निवडणुकांमधील जोखीम व्यवस्थापन नियोजनासाठी जिल्हा निवडणूक अधिकाऱ्यांकरिता जोखीम सारणीचे उदाहरण खाली दिले आहे. (जोखीमा निश्चित करणे आणि सौम्यीकरण करण्याच्या उपाययोजना यांवरील तपशिलांसाठी जोखीम व्यवस्थापनावरील नियमपुस्तिका पहा).

कार्य क्षेत्र	निश्चित केलेली जोखीम	सौम्यीकरण उपाययोजना/कार्यवाही मुद्दे
<b>संस्थात्मक आराखडा</b>		
१. माहिती तंत्रज्ञान पायाभूत सुविधा कार्यालय	१.१ अकार्यशील संप्रेषण (संदेशवहन) मार्ग	दूरध्वनी मार्ग, इंटरनेट जोडणी आणि अतिरिक्त समर्पित मार्ग यांची चाचणी करणे नेहमी सराव करण्यात यावा.
	१.२ राज्यस्तरीय अभिकरणाच्या आधारसामग्री प्रचालकासह निवडणूक निर्णय अधिकारी/जिल्हा निवडणूक अधिकारी यांच्यासोबत प्रभावहीन संपर्क	राज्यस्तरीय अभिकरणाच्या करारपत्रात जिल्हा आज्ञावलीकारांच्या आणि आधारसामग्री प्रचालकाच्या कामाचे नियमित संनियंत्रण करणे, अनिवार्य करण्यात यावे.
२. माहिती तंत्रज्ञान उपयोजके/पोर्टल	२.१ प्रशिक्षण, भार उचलण्याची क्षमता यांचा अभाव, चुकीच्या आधारसामग्रीची नोंद करणे	भारत निवडणूक आयोगाच्या प्रमाणित कार्यचालन कार्यपद्धतीचे पालन करणारे संवेदीकरण, जाणीव जागृती, पुन्हा पुन्हा प्रशिक्षण अंतिम आधारसामग्रीच्या नोंदीकरिता दुसऱ्या स्तरावरील तपासण्या.
<b>नियोजन व अंमलबजावणी</b>		
३. इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र व व्हीव्हीपीएटी सुरक्षा आणि व्यवस्थापन	३.१ अनेक बाह्य ठिकाणाहून इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र एकत्रित करणे आणि त्यांची वाहतूक करणे यांतील धोके	इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्रे उसनी देणाऱ्या राज्याकडून ती सुरक्षित व सोईस्करपणे ताब्यात घेण्यासाठी, निवडणुका असणाऱ्या राज्याकडून इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्रे, काही मध्यवर्ती ठिकाणी छोट्या गोदामात साठवता येतील.
	३.२ लांब पल्ल्याच्या वाहतुकीत मतदान यंत्रास होणारे नुकसान.	नुकसान टाळण्यासाठी शिष्टाचाराचे (प्रोटोकॉलचे)/निवडणूक नियमांचे पालन करण्यात यावे.
	३.३ इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राची अपुरी व असुरक्षित साठवणूक.	मजबूत, भक्कम दरवाजे, सीसीटीव्ही कॅमेरा इत्यादीसारख्या आवश्यक सुरक्षा वैशिष्ट्यांसह खास त्या प्रयोजनासाठी तशा गोदामाचे बांधकाम करणे.
	३.४ व्हीव्हीपीएटी मुद्रण कागद, पॉवरपॅक, इत्यादीसारख्या वापर न केलेल्या नाशिवंत बाबी.	वापर न केलेल्या उपभोग्य बाबींचा शोध घेण्यासाठी आणि मतदान होणार आहे अशा राज्यांत हस्तांतर करण्यासाठी केंद्रीकृत साठवणूक. मार्गदर्शक सूचनांनुसार इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र व व्हीव्हीपीएटीच्या बॅटरीची विल्हेवाट लावण्यासाठी भारत निवडणूक आयोगाचे नवीन निकष अनुसरणे.
	३.५ ई-कचरा गोळा करणे	पुनर्वापर किंवा पुनर्चक्रीय वापर करण्यासह, ई-कचऱ्याची सुरक्षित व पर्यावरणस्नेही विल्हेवाट लावण्यासाठी मार्गदर्शक सूचना तयार कराव्यात.

३.६ इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राची देखरेख करण्यासाठी घाईघाईने एकत्रित केलेला, अपुरा तांत्रिक कर्मचारी वर्ग	इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राची चाचणी व व्यवस्थापन करण्यासाठी पुरेसा प्रशिक्षित कर्मचारी वर्ग आवश्यक संख्येने नियुक्त करण्यासाठी भारत इलेक्ट्रॉनिक लिमिटेड ( बीइएल ) व इलेक्ट्रॉनिक कॉर्पोरेशन ऑफ इंडिया लिमिटेड ( ईसीआयएल ) यांना अनिवार्य करणे.
३.७ इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राच्या मॉडेलसोबत व्हीव्हीपीएटीच्या सुसंगत असल्याची तपासणी करणे	व्हीव्हीपीएटीचा वापर करण्याच्या बाबतीत, उपलब्ध इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राचे मॉडेल व्हीव्हीपीएटीशी सुसंगत आहे किंवा कसे याची तपासणी करणे आवश्यक आहे.
३.८ व्हीव्हीपीएटीच्या थर्मल कागदाचा दर्जा	थर्मल कागदाला एक निश्चित आयुष्य असल्याने, ताज्या थर्मल कागदांच्या पुरेशा पुरवठ्याची सुनिश्चिती करणे महत्त्वाचे आहे. उत्पादन निर्मितीच्या दिनांकाची तापसणी करणे गरजेचे आहे.
३.९ राजकीय पक्षांच्या/उमेदवारांच्या अनुपस्थितीत घाईने केलेल्या प्रथम स्तरीय तपासणीच्या बाबतीत तक्रारींना असणारा वाव	इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र/व्हीव्हीपीएटीची तयारी करण्याच्या व यादृच्छिकीकरण करण्याच्या प्रत्येक टप्प्यावर, प्रमुख राजकीय पक्षांचे प्रतिनिधी, उमेदवार/प्रतिनिधी उपस्थित आहेत याची खात्री करून घेतली पाहिजे, कार्यवाहीकरिता त्यांची सही घेण्यात यावी; भारत निवडणूक आयोगाच्या अनुदेशास अधीन राहून, इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्रे व व्हीव्हीपीएटी यांच्या अचूक कार्यचालनाच्या संबंधात स्वतःची खात्री करून घेण्यासाठी त्यांना बटने दाबण्यास सांगण्यात यावे, आणि हित-संबंधिताद्वारे होणाऱ्या अशा सहभागाच्या घटनांचे व्हिडिओ चित्रीकरण केलेच पाहिजे प्रथमस्तरीय समितीच्या वेबकास्टिंगद्वारे संनियंत्रण.
३.१० काढून न टाकण्यात आलेल्या मागील आधारसामग्रीमुळे टाळता येण्याजोग्या शंका निर्माण होऊ शकतील.	प्रापक जिल्ह्यांनी, इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र/व्हीव्हीपीएटी यांवरील मागील आधारसामग्री/उमेदवार मांडणी, योग्य रीतीने काढून टाकण्यात आली आहे किंवा कसे याबाबत पाठवणाऱ्या जिल्ह्यांकडून खात्री करून घेतली पाहिजे. जर तसे केले नसेल तर, भारत निवडणूक आयोगाच्या मार्गदर्शक सूचनांचे अनुसरण करून, प्रथम स्तरीय तपासणीच्या वेळी, अशा प्रकारे माहिती काढून टाकली असल्याची खात्री करून घेण्यात यावी.
३.११ मागोवा घेत असणाऱ्या/जीपीएस तपासाचे यंत्र कार्यान्वित न होणे.	क्षेत्र अधिकाऱ्यांच्या प्रशिक्षण घटकांमध्ये समावेश करण्यात यावा. मतदानाच्या दिवसाच्या आधीचा तिसरा दिवस (पी-३) या दिवशी सराव करण्यात यावा (रंगीत तालीम).
३.१२ चिन्हे प्रविष्ट करण्याच्या युनिटची जागाबदल होणे	चिन्हे प्रविष्ट करण्याचे युनिट जिल्हा निवडणूक अधिकाऱ्यांच्या अभिरक्षेत मतदानाच्या दिवसानंतरच्या एका दिवसापर्यंत (पी+१) सुरक्षित ठेवण्याची सुनिश्चिती करणे.
३.१३ व्हीव्हीपीएटीमध्ये चिन्हे अयोग्यपणे प्रविष्ट होणे	नमुना ७ए प्रमाणे मुद्रित मतदान चिठ्ठ्यांची किमान दोन गटांनी काळजीपूर्वक तपासणी केली पाहिजे.
३.१४ निर्दोष यंत्र बदलण्यासाठीच्या नियमांची अंमलबजावणी न होणे	अभिरूप मतदान व मतदानादरम्यान बदललेल्या नियमांवरील (प्रोटोकॉलवरील) प्रशिक्षणावर विशेष जोर देणे.



	३.१५ वाहतूक करत असताना व्हीव्हीपीएटी उभ्या स्थितीत न ठेवणे	सर्व संबंधितांना सहज लक्षात राहिल अशा प्रकारे प्रशिक्षित करणे. "जसे-जेव्हा काम करायचे असते तेव्हा आपण उभे असतो" म्हणजे काम सुरू करण्या अगोदर नॉब उभ्या स्थितीत ठेवतो. इतर वेळी तो आडवा असतो.
	३.१६ बॅटरी संपल्यामुळे यंत्रे बदलणे	मतदान पथकांना बॅटरी बदलण्याच्या नियमांचे (प्रोटोकॉल्सचे) प्रशिक्षण द्या आणि जास्तीच्या बॅटरी उपलब्ध ठेवा.
	३.१७ अ ब क ड प्रकारच्या यंत्रांची अयोग्य साठवणूक करणे	अ ब क ड प्रकारच्या यंत्रांची वेगवेगळी साठवणूक करण्याच्या नियमांबाबत पथकांना प्रशिक्षण द्या, त्याप्रमाणे उमेदवारांना माहिती द्या.
	३.१८ मतदानाच्या दिवशी अयोग्य राखीव ठेवण्याबाबतच्या व्यवस्थापनामुळे राखीव मतदान यंत्रे संपणे	पुरेशी राखीव यंत्रे ठेवा. स्टीकर चिटकवण्याच्या नवीन मार्गदर्शक सूचनांचे अनुसरण करा. अत्यंत निकडीच्या स्थितीत माहिती देण्यासाठी जादा यंत्रे ठेवा.
	३.१९ जरी यंत्रात कोणताही बिघाड असला तरी देखील मतदान कर्मचाऱ्यांनी इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र/व्हीव्हीपीएटीची कोणत्याही अनधिकृत वाहनातून वाहतूक करू नये. त्यांनी कोणत्याही अनधिकृत ठिकाणी वाहनांसह थांबू नये.	याबाबत मतदान कर्मचाऱ्यांना यथोचित सूचना देण्यात याव्यात. वेगवेगळ्या ठिकाणी राखीव वाहनांची व्यवस्था करण्यात यावी.
४. सामग्री प्रापण	४.१ दर्जासंबंधातील तडजोड व निवडणूक सामग्रीच्या विकेंद्रीकृत प्रापणामुळे खर्चात झालेली वाढ.	जितक्या शक्य असतील तितक्या प्रमाणभूत व साधारण बाबींकरिता, स्पर्धात्मक दराने दर्जेदार बाबी मिळवण्यासाठी केंद्रीकृत प्रापण करण्याचा निर्णय घेण्यात यावा.
	४.२ टंचाई/तुटवड्याची संभाव्यता	सहायता कक्षाआधारे, संभाव्य नुकसानीचे आणि पुरेसे राखीव ठेवण्याबाबतचे निर्धारण करण्यात यावे. योग्य वापरासाठी यथोचित प्रशिक्षण मुदत समाप्त झालेल्या जुन्या साहित्याचा वापर करायचा नाही.
५ साथरोग जोखीम	५.१ मतदान बुथची संख्या विलंबाने अंतिम करणे. गृहनिर्माण संस्थांचे सहायक/अतिरिक्त मतदार केंद्र करणे मतदान केंद्रे तळ मजल्यावर नसणे.	शक्य होईल तितक्या लवकर मतदान बुथ अंतिम करणे आणि तपशिलवार नियोजन करणे. मतदान केंद्रे तळ मजल्यावर असावीत.
	५.२ नव्याने निर्माण केलेल्या मतदान केंद्रामध्ये किमान आश्वसित सुविधांची आणि तात्पुरत्या संरचनांची सुनिश्चिती करणे. अपुरा निधी.	सर्व संबंधित विभागांची निधी एकत्र करून, दीर्घकालीन योजना आणि आपत्कालीन योजना तयार करणे
	५.३ याद्यांच्या भागांबाबत स्पष्ट कल्पना नसणे. सहायक मतदान केंद्रांच्या याद्यांचे अयोग्य मुखपृष्ठ आणि विभाग असणे.	राजकीय पक्ष, मतदार आणि मतदान कर्मचारी यांच्यामध्ये जाणीवजागृती करणे.

५.४ प्रथम स्तरीय तपासणी सुरू असताना मानकांचे उल्लंघन होण्याची संभाव्यता असणे. बाधित होण्याचा धोका असणे.	मानकांचे कटाक्षाने अनुपालन करणे. राखीव चमू तयार ठेवणे.
५.५ मतदानाचे विविध प्रकार, बदलते वैशिष्ट्ये, संख्या यांचे योग्य निर्धारण करणे.	घरून मतदान करण्यासाठीच्या मतदान इत्यादीसह, योग्य निर्धारण करणे.
५.६ कर्मचाऱ्यांची वाढीव आवश्यकता. पहिल्यांदा काम करणार कर्मचारी.	प्रगत संगणकीकृत आधारसामग्री तयार करणे, पुरेसे प्रशिक्षण
५.७ अवैध असलेल्या सामग्रीचे अयोग्य निर्धारण	अधिक भर दिलेल्या मतदान केंद्राच्या योग्य मूल्यांकनासह योग्य निर्धारण
५.८ सर्व वापरकर्त्यांचा विचार करता आवश्यकतांचे सडोष निर्धारण. प्रापणातील उशीर, भरणीकरण्यासाठी (बॅगींग) व साठवण यासाठी योग्य नियोजन नसणे.	आवश्यकतांचे निर्धारण करताना सर्व वापरकर्त्यांना विचारात घ्यावे. प्रापण प्रक्रिया यापुढे चांगली होईल. बॅगींग करण्यासाठी जागा, मनुष्यबळ, साठवणूक यांचे पूर्वनियोजन करण्यात यावे.
५.९ साथरोगाच्या मानकांचे उल्लंघन करणे. प्रशिक्षकांचा तुटवडा असणे.	साथरोगाच्या मानकांचे कडक अनुपालन निष्णात प्रशिक्षकांना एकत्रित करणे. साथरोग घटकाचा समावेश करणे.
५.१० पोलीस कर्मचाऱ्यांचा तुटवडा, साथरोग संसर्गाची प्रकरणे.	आवश्यक असल्यास, सहायक मतदान, घरून मतदान यासाठी नियोजन करा. साथरोगाने बाधित बाबी हाताळण्यासाठी नियम बनवा.
५.११ नवीन उपयोजकाची माहिती करून घेण्यासाठी कर्मचाऱ्यांच्या परस्पर संवादाना वाव नसणे.	ऑनलाईन प्लॅटफॉर्मचा प्रभावीपणे वापर अवश्य करण्यात यावा.
५.१२ ऑनलाईन पद्धतीद्वारे अधिकाधिक संप्रेषण. हाताळणीसाठी प्रशिक्षित कर्मचाऱ्यांचा अभाव असणे.	समर्पित प्रशिक्षित चमू आणि पोर्टलचा विकास
५.१३ बुथमध्ये मतदारांनी मतदारांच्या मानकांचे पालन न करणे.	पद्धतशीर मतदार शिक्षण व निवडणूक विषयक सहभाग याअन्वये अधिक जाणीवजागृती कार्यक्रम घेणे.
५.१४ साथरोगाच्या मानकांपासून दूर जाणे.	शासकीय प्रमाणित प्रचालन कार्यपद्धती अनुसरण्यात यावी
५.१५ साथरोगाच्या मानकांचे उल्लंघन. साथरोग मतदानासाठीच्या पथकाचा सदस्य असल्यामुळे मतदान कर्मचाऱ्यांची द्विधा मनःस्थिती	शासकीय प्रमाणित प्रचालन कार्यपद्धती अन्वये योग्य प्रशिक्षण.
५.१६ प्रत्यक्ष सलोखा बैठक चुकवणे	उमेदवारांना अशी प्रक्रिया परिचित करून देण्यासाठी योग्य प्रशिक्षण
५.१७ कमी जाणीवजागृती, कमी निष्पती	सखोल, ३६० अंशातील संप्रेषण गरजेचे आहे
५.१८ साथरोगाच्या परिस्थितीमुळे प्रसार-माध्यमा-सोबत कमी बैठका होणे.	अधिक अनौपचारिक देवाणघेवाण आणि ऑनलाईन प्लॅटफॉर्म
५.१९ सर्व संबंधितांचे लसीकरण करणे.	राहिले असल्यास, लसीकरणासाठी आगाऊ नियोजन करणे.
५.२० जास्त असल्यामुळे मतमोजणी प्रतिनिधींना कमी दिसणे	दर्शक फलक/दूरदर्शन (टी.व्ही) इत्यादी लावण्याची व्यवस्था करणे.
५.२१ मोहोरबंद करण्याच्या प्रक्रिया, साठवणूक, मत मोजणी यामध्ये दाटी असणे.	योग्य जागा निश्चित करणे.

६. मतदान केंद्रांची स्थापना करणे.	६.१ वापरात नसलेल्या इमारती अधिसूचित करणे.	संबंधित विभागाशी विचारविनिमय करून आधारसामग्रीची क्षेत्र-पडताळणी करण्यात यावी.
	६.२ पाडून टाकण्याची शक्यता असलेल्या इमारती अधिसूचित करणे.	अशा इमारती (संरचना) टाळण्याकरिता मालकी असणाऱ्या विभागाच्या देखभाल विभागाशी संपर्क साधावा.
	६.३ मोडकळीस आलेल्या आणि असुरक्षित इमारती.	इमारतीच्या प्रत्यक्ष तपासणीचा वेळ/दिनांकासह असलेल्या छायाचित्र असलेल्यानांच पुष्टी द्यावी.
	६.४ दुर्गम भागातील मतदान केंद्रे/किंवा नैसर्गिक अडथळे/अडसर	जर ते ठिकाण खूप दुर्गम असेल किंवा तेथे जाणेच कठीण होत असेल तर, अशा ठिकाणी एक अधिक सोईची इमारत प्रस्तावित करावी, किंवा अशा बाबतीत, तात्पुरती संरचना योग्य सुरक्षा उपायांसह प्रस्तावित करावी.
	६.५ मतदान केंद्रांची संवेदनशीलता.	संवेदनशील क्षेत्रांच्या मापना सोबतच मतदान केंद्रांच्या संवेदनशीलतेचे विश्लेषण आगोदरच करावे.
	६.६ अभिकथनांच्या शक्यतासह खाजगी इमारतीमधील जागेची सोय असलेली मतदान केंद्रे.	अनुदानित खाजगी संस्थांचा विचार करताना, विना अनुदानित खाजगी संस्थांचा वापर देखील संस्थेच्या संलग्नतेबद्दलच्या योग्य कार्यासक्तीनंतर आणि सर्व शासकीय किंवा निमशासकीय संरचना रिक्त केल्यानंतर कामकाज संपल्यानंतर, करावा.
	६.७ मतदान केंद्रांवर किमान सुविधांचा अभाव.	किमान सुविधा असलेली मतदान केंद्रे चिन्हांकित करून, संबंधित शासकीय विभागाला वेळेत पूर्ण करण्यासाठी सूचित करावे. मतदान केंद्र म्हणून प्रस्तावित करण्यापूर्वी अशा इमारतीची आणखी एकदा प्रत्यक्ष पडताळणी करण्याच्या अधीन असावी, अशा इमारती ची पूर्वीची आणि दुरुस्ती नंतरची छायाचित्रे ठेवावीत. आयोगाच्या नवीनतम आश्वसित किमान सुविधा (AME) मार्गदर्शक तत्वांचे पालन करावे.
	६.८ मतदान केंद्रांशी संपर्क.	प्रत्येक मतदान केंद्र कोणत्या ना कोणत्या मार्गाने जोडलेले आहे याची सुनिश्चिती करण्यासाठी सर्व शक्य असलेली साधने तैनात ठेवणे आवश्यक आहे. अत्यंत दुर्गम ठिकाणांच्या बाबतीत, पर्यायी मार्ग जसे की, एचएएम रेडिओ चालक नियुक्त करणे, सॅटेलाईट फोन व पोलिस वायरलेस यंत्रणा इत्यादींचा शोध घ्यावा.
	६.९ कोणतेही नव्याने निर्माण केलेल्या केंद्रांच्या साहाय्यभूत मतदान व्यवस्थेची उचित जागृती करणे.	मतदारांना/उमेदवारांना/राजकीय पक्षांना नव्याने निर्माण केलेले केंद्र आणि साहाय्यभूत केंद्र या मधील मतदान व्यवस्थेबाबत उचित जागृती करावी.
	६.१० पी-३ मतदान केंद्रांचे पी-२ मध्ये रूपांतर करणे.	जिल्हा निवडणूक अधिकाऱ्याने मतदान केंद्रांचे पी-२ मध्ये रूपांतर करण्यासाठी पर्यायी मतदान केंद्रांचा शोध घ्यावा.
	६.११ अडचण मुक्त मतदानाच्या अनुभवासाठी सर्व मतदान केंद्रे तळमजला /प्रवेशाच्या ठिकाणी असतील.	विशेषतः दिव्यांग व्यक्ती / ज्येष्ठ नागरिक मतदारांसाठी निवडणुकीपूर्वी अशा मतदान केंद्रांचा शोध घेण्यात यावा.
७. असुरक्षितता मापन आणि सुरक्षा योजना.	७.१ पारदर्शी मतदान होण्यासाठी कायदा व सुव्यवस्थेवर आधारित परिणाम पुरेसे असू शकत नाही.	कायदा व सुव्यवस्थेच्या परिणामांसह मतदानाची आकडेवारी, मतदार नोंदणी, जनतेच्या तक्रारी, सध्याचे वैर इत्यादींच्या मतदानाशी संबंधित भूतकाळातील घटनांचे विश्लेषण करावे. आणि बौद्धिक पडताळणीवर भर द्यावे.

	७.२ संवेदनशीलतेचे प्रमाण ठरविण्यासाठी अपूर्ण विश्लेषणामुळे पारदर्शी मतदानासाठी निवडणूक व्यवस्थापनामधील पोकळी भरील.	असुरक्षितेच्या मापनावर निर्णय घेण्यासाठी विविध स्रोतांकडून माहिती प्राप्त करावी चिंताजनक यादी सर्व उमेदबारांकडून गोळा करावी.
	७.३ संभाव्य समस्या निर्माण करणाऱ्यांवर बंधन घालून प्रतिबंधात्मक प्रकरणांमधील विलंब कार्यपद्धतींवर परिणाम होणार नाही.	संभाव्य निवडणूक वेळापत्रक जाहीर होण्याच्या सुमारे सहा महिने अगोदर, प्रतिबंधात्मक कार्यपद्धतीच्या संबंधातील सर्व प्रलंबित पोलीस प्रकरणांचा पोलीस अधीक्षकांनी आढावा घ्यावा. संभाव्य समस्या निर्माण करणाऱ्यांवर कालबद्ध रीतीने कारवाई करावी, जेणेकरून, प्रचाराच्या वेळी अशा समाज विघातक घटकांना ताब्यात घेवून किंवा त्यांना प्रतिबंधात्मक अभिरक्षेत ठेवण्यात यावे.
	७.४ सुनिश्चितपणे मतदान पार पाडण्यासाठी केंद्रीय सशस्त्र पोलीस दलाच्या अवास्तव मागणीसाठी केंद्रीय दले अवलंबून आहेत.	संवेदनशीलता मापन पूर्ण झाल्यानंतर विश्लेषण परिस्थितीच्या आधारित अतिरिक्त दलांचे मुल्यांकन करावे, सीमावर्ती क्षेत्रे राजकीय महत्त्व असलेले मतदार संघ यांसारख्या राज्य स्तरीय संवेदनशील असलेले मतदार संघ नियंत्रण मुद्यांवर कृती करावी.
	७.५ मागील सार्वत्रिक निवडणुकीच्या आधारे मूळ वास्तव विचारात न घेता त्या पद्धतीने तयार केलेली तैनात योजना.	संभाव्य धोके ओळखणे, त्यांच्या संभाव्य परिणामांचे मूल्यांकन करणे, बदलांचे नकारात्मक परिणाम कमी करण्यासाठी योजना विकसित करणे. आणि त्याची अंमलबजावणी करणे ही प्रक्रिया जोखीम व्यवस्थापनाच्या वापराचा एक भाग आहे तैनात योजनेत संभाव्य समस्यांचा विचार करावा यासाठी स्थानिक वास्तविकता प्रकर्षाने समजून घेण्याची आवश्यकता आहे.
	७.६ कठीण परिस्थितीत साधन संपत्तीच्या नियोजनातील दूरदृष्टीचा अभाव कारणीभूत ठरू शकतो.	जिल्हास्तरावरील प्रशासकीय यंत्रणेने हे काम अतिशय लक्षपूर्वक पद्धतीने हाताळायला हवे आणि उपकरणे, वाहतुकीची साधने, मनुष्यबळ इत्यादींसह सर्व साधनसंपत्ती इत्यादी पुरेसे राखीव असल्याची खात्री करावी जिल्ह्याने इच्छित परिणामांसाठी तैनात योजनेमध्ये योग्य कामांसाठी योग्य कर्मचारी वर्गाची निवड करावी.
	७.७ सी लवचिक तैनात योजनेमध्ये बदलाचा रोध केल्याने योजना निष्प्रभावी ठरू शकते.	जर एखादी परिस्थिती उद्भवली आणि तशी खात्री झाली तर, अगदी शेवटच्या क्षणीही तैनात योजना बदल करण्यास वाव असावा.
	७.८ डी जर मूळ वास्तविकतेच्या आधारे विशिष्ट प्रकारच्या दलाच्या तैनाती प्राधान्यक्रम ठरवला गेला नाही तर अशा परिस्थितीत, बदल करण्यास विरोध केल्यास, योजना निष्प्रभावी ठरेल.	राज्य आणि जिल्ह्याने उपलब्ध दलाची स्थिती लक्षात घ्यावी आणि जिल्हास्तरावर, विधानसभा मतदार संघ आणि लोकसभा मतदारसंघ स्तरावर आवश्यकतेनुसार प्राधान्य द्यावे.
	७.९ इ. दल तैनातीची अयोग्य अंमलबजावणी.	योजनेची अंमलबजावणी न केल्याचे परिणाम सर्व स्तरांवर अत्यंत स्पष्ट व्हावेत. योजना सुप्रशिक्षित कर्मचाऱ्यांना कळविण्यात यावी. सुरक्षा कर्मचाऱ्यांसह सर्व निवडणूक विषयक कर्मचारी निवडणुकी दरम्यान भारतीय निवडणूक आयोगाच्या शिस्तविषयक नियंत्रणाखाली असावेत, ही वस्तू स्थिती सर्व कर्मचाऱ्यांच्या निदर्शनास आणून द्यावी.

७.१० एफ. सुरक्षा जोखीम		<p>जिल्हा निवडणूक व्यवस्थापन योजना (DEMP) आणि इतर संबंधित माहिती ही, असुरक्षितेचे विश्लेषण जोखीम मूल्यांकनाच्या समावेशासह एक जोखीम रुपरेखा ठेवेल. भारत सरकारद्वारे परिरक्षित केलेल्या संभाव्य जोखीमांच्या आधारावर राष्ट्रीय असुरक्षित नकाशा संग्रहात जिल्हे आधीच वर्गीकृत करण्यात आलेले आहेत. तसेच बहुतेक जिल्ह्यांमध्ये पूर्वीच्या संवेदनशीलता दर्शविणाऱ्या जिल्हा दर्शनिका आहेत, ज्यांना निवडणूक कार्यक्रमांद्वारे पुरवणी जोडणे आवश्यक आहे.</p> <p>आयोगाच्या सूचनांमध्ये निवडणूकी दरम्यान सुरक्षा व्यवस्थापनावर परिणाम होऊ शकणाऱ्या मागील घटनांच्या एकत्रित माहिती पद्धती नमूद केलेल्या आहेत. अशा सर्व माहिती संग्रहाला विश्लेषणासाठी, पुन्हा सहज मिळविण्याकरिता, सुव्यवस्थित स्वरूपात एकत्रित करणे आवश्यक आहे.</p>
७.११ जी. वाहतूक		<p>रेल्वे आणि प्रभावी मार्ग नियोजनाचा समावेश करून, वाहतूकीचा कार्यक्षम वापर केल्याने शेवटच्या क्षणाची आव्हाने आणि जोखीम कमी होण्याची खात्री वाटते. केवळ योजनाच आखणे आवश्यक नाहीत तर, त्या उपाययोजनाच्या परिणामांची माहिती करून घेणे देखील आवश्यक आहेत. उत्तम दर्जाची वाहने असलेले कुशल चालक यांनी विशेषतः सुरक्षेच्या दृष्टिने डोंगराळ प्रदेशातील कर्तव्यार्थ ठेवले जाईल.</p>
७.१२ एच. निवास व्यवस्था		<p>त्या त्या प्रदेशाच्या हवामान परिस्थितीनुसार येणाऱ्या दलाला त्यांच्या निवासासाठी निवास स्थानाची अगोदरच माहिती दिली जाईल. त्यांना चांगल्या दर्जाचे जेवण वेळेवर दिले जाईल. या एकूणच कामात समन्व साधण्यासाठी एक मध्यस्थ (नोडल) अधिकारी नियुक्त केला जाईल.</p>
७.१३ प्रत्यक्ष परिस्थितीचा विचार न करता, त्या त्या परिस्थितीनुसार तैनाती योजना तयार केल्याने आणि केंद्रीय सशस्त्र पोलीस दलावर अधिक भर दिल्याने, होमगार्ड, राष्ट्रीय छात्र सेना, व नागरी संरक्षण यांसारख्या राज्याच्या संसाधनांचा कमी वापर होऊ शकतो.		<p>असंवेदनशील मतदान केंद्रावर अधिकाऱ्यांच्या योग्य परवानगीने होमगार्ड आणि नागरी संरक्षण कर्मचाऱ्यांकडून पर्यवेक्षण केले जाऊ शकते, तसेच प्राधिकाऱ्यांची यथोचित परवानगी घेऊन राष्ट्रीय छात्र सेना दलाचा वापर मतदाराच्या रांगा करण्यासाठी आणि महिला, ज्येष्ठ नागरीक आणि शारीरिकदृष्ट्या विकलांग मतदारांना मतदान केंद्रापर्यंत जाण्यास तशी मदत करण्यासाठी केली जाऊ शकते.</p>
७.१४ चलचित्रण आंतरजालावरून प्रक्षेपण (वेब-कास्टिंग) यांसारख्या सक्तीच्या नसलेल्या उपायांचा कमी वापर केल्यामुळे संवेदनशील ठिकाणांच्या प्रभावी पर्यवेक्षणासाठी सुरक्षा दलांचा वापर खूप होऊ शकतो.		<p>रांगेत उभे असलेले मतदार आणि बाहेर जमलेल्या लोकांचे चलचित्रण (व्हिडीओग्राफी), वेळेत चाललेले मतदान प्रक्रियेचे चित्रिकरण, मतदान प्रक्रियेवर देखरेख करणारे सूक्ष्म निरीक्षक, अशा सर्व पोलीस दला व्यतिरिक्त उपायांमुळे, सुरक्षा दलांना आणि स्त्रोतांना संवेदनशील क्षेत्रांवर आणि अडचणींवर लक्ष केंद्रीय करता येते.</p>
७.१५ मतदारसंघनिहाय आणि जिल्हा निहाय तैनातीवर राजकीय घटकांचा प्रभाव पडू शकतो.		<p>केंद्रीय सशक्त पोलीस दलांच्या तुकड्यांचे, जिल्हा निहाय आणि/किंवा मतदारसंघनिहाय प्रत्यक्ष नियोजन हे, जिल्हा निवडणूक अधिकाऱ्याने पोलीस अधीक्षक आणि महानिरीक्षकांशी सल्लामसलत करून केले पाहिजे.</p>

मतदार यादी		
८ मतदार याद्या सातत्याने अद्यायावत करणे.	८.१ मतदान केंद्र स्तरीय अधिकारी एकाच जागेवर नको. मतदान केंद्रस्तरीय अधिकारी दीर्घकाळ एकाच ठिकाणी राहिल्याने, पूर्वग्रह होऊ शकतो.	मतदान केंद्रस्तरीय अधिकार्यांकडील संपर्क तपशीलांची बारकाईने उजळणी करा. पूर्वग्रह टाळण्यासाठी विविध विभागांचे कर्मचारी एकत्रित करण्यात यावेत.
	८.२ मतदान केंद्रस्तरीय प्रतिनिधींकडून मोठ्या प्रमाणात नोंदणी अर्ज सादर होणे.	नमुना-६ याच्या मोठ्या प्रमाणात साठवणूकीस प्रतिबंधित करणारी प्रणाली आयोगाच्या अनुसरावयाच्या मार्गदर्शक सूचना.
	८.३ नमुना-६ ची योग्य तपासणी न करता मान्यता.	असाधारण भाग निहाय भर घातलेली असल्यास विसंगती शोधून काढण्यासाठी छाननी करणे.
	८.४ प्रणालीद्वारे बनावट असल्याची सूचना दिल्यावरही नमुना-६ स्वीकारणे.	जेव्हा यंत्रणा नमुन्याची पुनरावृत्ती होत असल्याची शक्यता. सुचवते तेव्हा पर्यवेक्षकीय स्तरावर निर्देश केल्यानंतरच नमुना-६ स्वीकारणे.
	८.५ दुय्यम स्तरांवरील अनधिकृत मान्यता.	परवलीचा शब्द ( पासवर्ड ) किंवा बायोमॅट्रीक ओळख पटवण्याच्या प्रणालीमध्ये वारंवार बदल करणे.
	८.६ नमुने ठरवण्यामध्ये उशीर झाल्यामुळे नमुने सादर करताना पुनरावृत्ती होते.	नमुण्यांचा, वेळेत निपटारा करण्याचा आग्रह धरावा. प्रलंबित नमुण्यांचा दैनिक आढावा घ्या. राष्ट्रीय मतदार सेवा पोर्टल ( NVSP ) आणि इतर ऑनलाईन प्रणालींद्वारे स्वीकारलेल्या नमुण्यांवर निर्णय घेण्याची विशेष काळजी घेणे.
	८.७ निश्चित केलेल्या लोकसंख्येबाबत, वगळण्यास, किंवा अत्याधिक विलंब करण्यास प्रवृत्त करण्याचा परिणामी	सर्व असाधारण नमुने भाग-निहाय छानणी करावी जर दिलेल्या वेळेपेक्षा अधिक विलंब झाला तर वरच्या स्तरावर प्रणाली द्वारे आपोआप कळवले जाते.
	८.८ अर्जदारांस नमुना-६ ची पोचपावती दिली जात नाही. त्यामुळे प्रलंबित अर्जांचा मागोवा घेण्यास अडथळा येतो.	विशिष्ट क्रमांकाची पोचपावती तयार करून देणे अनिवार्य करावयास हवे, त्यावरून अर्जदाराला नमुना अर्जाच्या पुढील प्रक्रियेचा मागोवा घेता येईल.
	८.९ ४ उचित तारखांसाठी पात्र तरुणांकडून अपुरा प्रतिसाद.	भविष्यातील मतदारांसाठी केंद्रवर्ती असलेले पद्धतशीर मतदार शिक्षण व निवडणूक विषयक सहभाग ( SVEEP ) उपक्रम लक्ष केंद्रित करणे आवश्यक आहे. मतदार छायाचित्र ओळखपत्र ( EPIC ) डाऊनलोडिंग करण्याच्या सुविधेबाबत जनजागृती अधिकाधिक केली जाईल. चांगल्या निवडणूक सेवा मिळण्यासाठी भ्रमणध्वनी क्रमांक जोडणीला प्रोत्साहन देण्यात येईल.
	८.१० मतदार छायाचित्र ओळखपत्र ( EPIC ) देण्याबाबत विलंब आणि संभ्रम	नोंदणीनंतर मतदार छायाचित्र ओळखपत्र ( EPIC ) चे ओळखपत्र भाग-निहाय पृथक्करण केले पाहिजे. केवळ नोंदणीकृत टपालाद्वारे मतदार छायाचित्र ओळखपत्र वेळेवर मोफत पाठविण्याची खात्री करावी.
	८.११ नोंदणी नमुन्यांच्या छापील प्रती न ठेवणे.	क्रमांक दिलेले नमुने तयार ठेवायचे आहेत, आणि एरोनेट ( ERONET )वर मान्यता किंवा नकार देण्यापूर्वी प्रथम छापील नमुन्यावर कार्यवाही पूर्ण करणे आवश्यक आहे. नमुने आणि संबंधित करारपत्रांच्या स्कॅन केलेल्या प्रती संगणकीय माहिती संग्रहात साठवून ठेवल्या जाऊ शकतात. ज्यावर कार्यवाही केली आहे असे मुद्रित नमुने, विहित कालावधीसाठी योग्य उलट संदर्भ तपासणीसाठी संरक्षित ठेवले पाहिजेत.

	८.१२ घटक जसे की, उपेक्षित व्यक्ती, महिला, तरुण, दुर्लक्षित व गरीब लोक, दुर्गम भागातील आदिवासी, तृतीयपंथी, माजी सैनिक इ.सारखे दुर्लक्षित राहिलेले विवक्षित घटक.	अल्प प्रतिनिधित्व असणाऱ्या नागरीकांवर विशेष मोहिमेद्वारे लक्ष केंद्रीत करणे, योग्य प्रसिद्धी देऊन विशिष्ट ठिकाणी शिबिरांचे आयोजन करणे. फिरती नोंदणी वाहने (व्हॅन्स) अशा ठिकाणी जाऊ शकतात. राष्ट्रीय मतदार सेवा पोर्टल (NVSP) मतदार पोर्टल, मतदार मदतनीस प्रयोजक. यांसारख्या भारत निवडणूक आयोगाच्या प्रयोजकाद्वारे ऑनलाईन नोंदणीला प्रोत्साहन देणे.
९. मतदार यादी संगणकीय माहिती संग्रहाची सुरक्षा.	९.१ खाजगी किंवा व्यावसायिक प्रयोजनासाठी मतदार माहिती संग्रहाचा गैरवापर.	निवडणूक विषयक संगणकीय माहिती संग्रहाचा सक्षम प्राधिकार्याने प्रमाणित केल्याशिवाय गैरवापर आधारसामग्री हा निवडणूक गुन्हा मानला जाऊ शकतो. कोणत्याही निवडणूक व्यतिरिक्त कामासाठी मतदार यादी माहिती संग्रह वापरण्यास सक्त मनाई आहे. अशी भारत निवडणूक आयोग/मुख्य निवडणूक निर्णय अधिकारी/जिल्हा निवडणूक अधिकारी यांना संकेतस्थळावर एक सूचना प्रदर्शित केली पाहिजे. कोणत्याही शैक्षणिक किंवा इतर संशोधनासाठी माहिती प्रसारित करण्याकरिता आयोगाची परवानगी घेणे अनिवार्य केली पाहिजे.
	९.२ बाह्यस्त्रोतातून घेतलेले, प्रोग्रॅमर आणि चालक (ऑपरेटर) किंवा छपाई विक्रेते आधारसामग्रीच्या सुरक्षिततेशी तडजोड करू शकतात.	राज्य स्तरीय विधानसभा कर्मचारीवर्ग आणि इतर बाह्यस्त्रोतातून घेतलेले चालक (ऑपरेटर) कोणत्याही अनधिकृत वापरपासून निवडणूक आधारसामग्रीचे संरक्षण करण्यासाठी योग्य करारान्वये बांधील असलेच पाहिजेत. माहिती उघड न करण्याच्या करारावर स्वाक्षरी करावयाची आहे.
	९.३ तांत्रिक मनुष्यबळावर अधिक ताण पडल्यामुळे त्रुटी व बिघाड होऊ शकतो.	प्रलंबिततेचा नियमित आढावा, प्रपत्र वेळेत निकालात काढणे, आणि आवश्यक प्रगत संगणकीय सामग्रीचा (हार्डवेअर) पुरवठा करणे त्यामुळे मतदार यादी व्यवस्थापन प्रणालीवर काम करणाऱ्या तांत्रिक संघावर कोणताही अवाजवी ताण येणार नाही याची खात्री होईल. जास्त काम असणाऱ्या काळात मनुष्यबळाची बहुविध पाळीची (शिफ्ट) व्यवस्था करावयाची आहे.
१०. निवडणूक यादीची विश्वासार्हता.	१०.१ पात्र व्यक्तींचा समावेश न करणे	पुरेसा सर्वदूर पोहचवण्याचा कार्यक्रम आयोजित करावयाचा आहे. योग्य पद्धतशीर मतदार शिक्षण व निवडणूक विषयक सहभाग आणि वर्षभरात ४ अर्हता तारखांचे प्रभावीपणे कार्यान्वयन.
	१०.२ एक कुटुंब एकत्र जाडणे	मतदार यादीचा मसुदा प्रसिद्ध करण्यापूर्वी, कुटुंबातील सदस्यांना एकत्रित केले जाईल, जेणेकरून मतदानाच्या दिवशी, कुटुंबातील सर्व सदस्य एकाच मतदान केंद्रावर मतदान करू शकतील.
	१०.३ अनवधानाने हटवणे.	नावे हटविलेल्या याद्या शक्य तिथे प्रकाशित समायिक शेअर आणि संप्रेषित केल्या जातील. अनवधानाने नावे हटवणे टाळण्यासाठी योग्य संनियंत्रण आणि प्रमाणित कार्यचालन कार्यपद्धतीला चिकटून राहून त्याचे पालन करावे लागेल.
	१०.४ प्रसिद्ध कलाकार व्यक्ति, राजकीय प्रतिनिधी, जेष्ठ लोकसेवक, न्यायिक अधिकारी, इत्यादी यांसारखे महत्वाचे मतदार अनवधानाने हटवले जाणे.	अशा महत्वाच्या मतदारांना काढून टाकले जाणार नाही याची काळजी घ्या आणि अशा महत्वाच्या मतदारांची यादी ठेवा.

	१०.५ विवक्षित विभाग आणि क्षेत्रे जाणूनबुजून वगळणे.	योग्य प्रसिद्धी आणि कार्यक्षम तक्रार-निवारण प्रणाली
	१०.६ जाणीवपूर्वक वगळण्याची शक्यता	विभागवार आणि भागनिहाय असामान्य वगळणे यामधील विसंगतीसाठी करावयाची छाननी.
	१०.७ अपात्र मतदारांचा समावेश	उलट-पडताळणी, यादृच्छिक तपासण्या आणि तक्रार-निरीक्षण प्रणाली स्थापन केली जाईल.
	१०.८ नोंदींची पुनरावृत्ती	दुबार तपासणीची खात्री करताना साक्षेपीपणे मूळ यादीस चिकटून राहून काटेकोर पालन करणे. DSE डिएसई, PSE पीएसई आणि मतदार छायाचित्र ओळखपत्र यादीची निर्मिती करून त्याद्वारे संनियंत्रणे ठेवावे.
	१०.९ सीमावर्ती मतदारसंघातील दुहेरी नोंदणी	सीमावर्ती मतदारसंघाच्या मतदार याद्यांची तुनला करावी. दुहेरी नोंदणी टाळण्यासाठी विशेष संप्रेषण मोहिम राबवावी.
११. मतदान केंद्रस्तरीय अधिकारी आणि आधारसामग्री नोंदणी चालक (ऑपरेटर) यांसारख्या नोंदणी कर्मचाऱ्यांची कार्यक्षमता आणि प्रेरणा	११.०१ अप्रशिक्षित आणि प्रेरणाहीन कर्मचारी नमुन्यात चुका करतात, अपुरे दस्तऐवज घेतात, पोचपावती देत नाहीत. जागा रिक्त ठेवतात.	चुका आणि त्रुटी टाळण्यासाठी, पर्यवेक्षणाचे योग्य स्तर ठेवण्यासाठी पुरेसे प्रशिक्षण देण्यात यावे. नवीन नमुन्यांचे अपुरे ज्ञान असणे ही एक जोखीम आहे. ज्यामुळे विविध सेवांसाठी चुकीचे नमुने भरले जातात.
	११.०२ मोठ्या प्रमाणात नमुने सादर करण्यासाठी प्राधिकाऱ्याशिवाय प्रत्यायोजन करणे.	योग्य ओळख पटण्यासाठी - मतदान केंद्र स्तरीय अधिकारी आणि आधारसामग्री नोंदणी चालक यांना कार्ड/बिल्ला जारी केला जाणार. भारत निवडणूक आयोगाच्या मार्गदर्शक तत्वानुसार मतदान केंद्रस्तरीय प्रतिनिधीच्या(बीएलए) मोठ्या प्रमाणात नमुना सादरीकरणाचे प्रमाणीकरण करून प्रतिज्ञापत्र घेणे.
	११.०३ मतदान केंद्रस्तरीय अधिकाऱ्याकडून चुकीची क्षेत्र पडताळणी.	मतदान केंद्रस्तरीय अधिकारी आणि मतदान केंद्रस्तरीय प्रतिनिधी यांमध्ये समोरासमोर प्रत्यक्ष असे समन्वयन निश्चित करणे, संशोधन आणि विश्लेषण कक्ष यांचा पडताळणीमध्ये समावेश करणे. जेणेकरून जेव्हा अर्जदार तपासणीवेळी उपलब्ध नसतील तेव्हा समस्या सोडवता येतील. एरोनेटमधील (ईआरओएनईटी) उत्कृष्ट तपासणी यंत्राद्वारे पर्यवेक्षकीय अधिकाऱ्याकडून संनियंत्रण ठेवले जाईल.
	११.०४ क्षेत्र-निविष्टी सादरीकरणातील विलंबामुळे झाल्यास प्रपत्र-६च्या पुनरावृत्तीस वाव मिळतो.	वेळ निश्चित केली जाईल आणि तपासली जाईल. लघु संदेशसेवे (एसएमएस) द्वारे सावधगिरीच्या सूचना दिल्या जातील आणि रंग संकेत संनियंत्रण आवश्यक असेल.



१२. पात्रतेच्या मूलभूत गोष्टींची नागरीकत्व, वय आणि निवासस्थान खात्री करणे	१२.१ परदेशी नागरिकांच्या समावेशाची शक्यता	नागरिकत्वासाठी आवश्यक असणाऱ्या बाबींचे महत्व मतदार नोंदणी अधिकाऱ्याला कळविणे संशयास्पद असणाऱ्याचे नागरिकत्व निश्चित करण्यासाठी ते योग्य प्राधिकाऱ्यांकडे पाठवणे आणि मार्गदर्शक तत्वांचे पालन करणे.
	१२.२ सीमेतर शहरांमधील मतदारांची नोंदणी करताना सीमेतर दक्षतेचा अभाव	कागदपत्रांची सविस्तर उलट तपासणी करून प्रथमच मतदान करणाऱ्या मतदारांची छाननी केली जाईल. योग्य मार्गदर्शक तत्वानुसार मतदार नोंदणी अधिकाऱ्याला त्याची वैयक्तिक रित्या खात्री पटत नसेल तर नमुना-६ नाकारण्याच्या त्याच्या अधिकाराबद्दल माहिती दिली जाईल.
	१२.३ अल्पवयीन व्यक्तींची नोंदणी	तरुण अर्जदारांच्या बाबतीत, जन्माची कागदपत्रे तपासली जातील.
	१२.४ अनिवासी नोंदणी करू शकतात.	नमुना-६ स्वीकारण्याचा विचार करण्यापूर्वी मतदान केंद्रस्तरीय अधिकाऱ्याकडून प्रत्यक्ष पडताळणी केलीच पाहिजे. शेजाऱ्यांकडे उलटतपासणी करणे, इतर कागदपत्रांची पडताळणी करणे, आणि शेजारील मतदारसंघातील संभाव्य पुनरावृत्ती झालेल्या नोंदीची तपासणी करावयाची आहे.
१३. निवडणुकी-संबंधी नोंदणीची डिजिटल सुरक्षा	१३.१ माजी कर्मचाऱ्यांकडून डिजिटल स्वाक्षरीचा गैरवापर	डिजिटल स्वाक्षरी तात्काळ बदलावी आणि आधारसामग्री नोंदणी चालक ( डाटा एन्ट्री ऑपरेटर ) बदलल्यावर ( गुप्त सांकेतांक ) ( पासवर्ड ) ही बदलावा.
	१३.२ डिजिटल स्वाक्षरीचा गैरवापर करून मोठ्या प्रमाणात सादरीकरण	तयार केलेली प्रणाली नियंत्रणे
	१३.३ आधारसामग्री नोंदणी चालकाकडून ( डाटा एन्ट्री ऑपरेटर ) मतदार नोंदणी अधिकाऱ्याच्या वतीने अनधिकृत कामे.	मतदार नोंदणी अधिकारी/सहायक मतदार नोंदणी अधिकारी यांची बायोमॅट्रीक ओळख, गुप्त सांकेतांक ( पासवर्ड ) वारंवार बदलणे, लेखापरीक्षेची अचानक तपासणी करणे, सहभागी अभिकरणाबरोबर माहिती उघड न करण्याच्या करारावर स्वाक्षरी करणे, माहितीच्या नोंदणीच्या ठिकाणी सीसीटिव्हीची व्यवस्था करणे.
<b>कर्मचारी वर्गाचे व्यवस्थापन</b>		
१४. कर्मचाऱ्यांना कामावर नेमणे आणि आवश्यकता.	१४.१ मतदान कर्मचारी, विशेषतः महिला मतदान कर्मचारी पुरेशा संख्येत मिळत नाहीत.	मतदान कर्मचाऱ्यांची निश्चिती करण्याचे काम निवडणुकीच्या संभाव्य दिनांकाच्या घोषणेच्या किमान ३ महिने आधी सुरू झाले पाहिजे. राज्य शासन/केंद्र सरकार राज्य आणि केंद्रीय सार्वजनिक उपक्रमांतर्गत येणाऱ्या कर्मचाऱ्यांची माहिती घेण्यात यावी आणि मतदान-नेमणुकीसाठी जेष्ठतेच्या आधारे त्यांचे गट पाडावेत. सुमारे २० टक्के इतक्या संख्येत कर्मचारी तयार ठेवावेत. महिला कर्मचाऱ्यांची त्यांच्या निवासस्थानाच्या पत्त्यासह यादी तयार करावी जेणेकरून त्यांची दूरच्या मतदान केंद्रावर नेमणूक केली जाणार नाही. कार्यक्षम उपयोजनासाठी ऑनलाईन आधारसामग्री तयार केली जाऊ शकते. वरिष्ठ कर्मचाऱ्यांना कनिष्ठ कर्मचाऱ्यांच्या खाली ठेवू नये.

	१४.२ कठीण दगदगीच्या कामांसाठी सुयोग्य नसलेल्या कर्मचाऱ्यांची नेमणूक करणे.	नेमणुकीचे आदेश जारी करण्यापूर्वी, वास्तविक बैद्यकीय स्थितीचा विचार करणे किंवा मतदान प्रशिक्षणा दरम्यान गंभीर किंवा दीर्घकालीन आजाराची प्रकरणे ओळखून त्यावर सूट देणे समंजसपणाचे ठरेल पीडित कर्मचाऱ्याला आणखी धोका पोहोचू नये आणि या प्रक्रियेत मतदान कर्तव्य पथक कमकुवत होण्यापेक्षा असे वागणे विवेकपूर्ण आहे. त्याचप्रमाणे वैद्यकीय परिस्थिती असलेल्या तरुण माता किंवा महिलांना सूट देण्यात यावी. दिव्यांग कर्मचाऱ्यांना वेगवेगळ्या दिव्यांग मतदारांना प्रोत्साहन देण्यासाठी नियुक्त केले जावे, परंतु अतिशय गैरसोईच्या ठिकाणी पाठवू नये.
	१४.३ सूट मिळालेल्या प्रवर्गाच्या नेमणुकीमुळे नंतर न्यायालयात जावे लागू शकते.	निवडणूक आयोगाने कर्मचार्यांच्या विवक्षित प्रवर्गांना मतदान कर्तव्यातून सूट दिली आहे. त्या सूचनांचे काटेकोरपणे पालन करणे आवश्यक आहे. प्रशिक्षण सत्रादरम्यान या सूट मिळालेल्या प्रवर्गांना मतदानाच्या दिवशी मतदान कर्तव्यावर ठेवले गेले नाही याची उलट-तपासणी करण्यात यावी.
१५. प्रशिक्षण आणि शिक्षण.	१५.१ अपुऱ्या प्रशिक्षणामुळे अकार्यक्षमता, त्रुटी आणि मतदान प्रक्रियेचे संभाव्य उल्लंघन होऊ शकते.	मतदान केंद्राध्यक्ष आणि मतदान अधिकाऱ्यांचे प्रशिक्षण काटेकोरपणे एका वर्गखोलीच्या वातावरणात झालेच पाहिजे. बॅचेस लहान असाव्यात जेणेकरून प्रशिक्षण अधिक परस्पर संवादी होईल. शंका निवारण सत्रेही आयोजित करावीत. ईव्हीएमचे प्रयोगात्मक प्रात्यक्षिक आणि योग्य हाताळणी याची सुविधा पुरवावी अभिरूप मतदान आयोजित करणे आणि अभिरूप मतदानाची माहिती काढून टाकणे याचे अनुदेश दिलेच पाहिजेत. कोणतीही गंभीर अडचण किंवा अनपेक्षित घटना घडल्यास त्याची पर्यवेक्षकीय अधिकाऱ्यांना माहिती देण्यास मतदान अधिकाऱ्याला सांगितलेच पाहिजे. विविध नमुने भरण्याचे प्रशिक्षण द्यावे. प्रशिक्षणाच्या शेवटी मूल्यांकन घटक असावे.
	१५.२ इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र आणि व्हीव्हीपीएटी (मतदार पडताळणीयोग्य कागदी परिनिरीक्षण निशानी वर) यांवरील अपुरे प्रशिक्षण.	मतदान केंद्राध्यक्ष आणि मतदान /मत मोजणी कर्मचारी यांना इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र आणि व्हीव्हीपीएटी हाताळण्याचे प्रशिक्षण दिलेच पाहिजे.
<b>निवडणूक कालावधी निवडणूकसंबंधी मोहीम</b>		
१६.सार्वजनिक ठिकाणाचे विरुपण आणि प्रसिद्धी	१६.१ जेथे एकतर राजकीय छायाचित्रे (फोटो) परवानगीसह किंवा परनावगीशिवाय फोटो प्रदर्शित केले गेले आहेत ती ठिकाणे ओळखण्यात बहुमोल वेळ वाया जाऊ शकतो.	महसूल, नगरपालिका आणि पंचायत अधिकाऱ्यांना संभाव्य बेकायदेशीर पोस्टर्स आणि होर्डिंगंचा साठा ताब्यात घेण्यासाठी निवडणुकीचे वेळापत्रक जाहीर होण्याच्या एक महिना अगोदर कळवावे पहिल्या ७२ तासांसाठीच्या प्रमाणित कार्यचालन पद्धतीचे अनुपालन केले जाईल.
	१६.२ विभाग/संस्था शासकीय कार्यक्रम कामगिरीचा समावेश करण्यासाठी/ती काढून टाकण्यासाठी बराच वेळ घेतात.	सर्व विभागांना अशी प्रसिद्धी - सामग्री निश्चित करण्यासाठी, आणि ती काढून टाकण्याची/लपविण्यासाठी तयारी सुरू करायला आगाऊ सल्ला द्यावा.
	१६.३ विभागीय संकेतस्थळांना राजकीय छायाचित्रे काढण्यासाठी वेळ लागतो.	सर्व विभागांना वेळापत्रक जाहीर होण्यापूर्वी अशी प्रसिद्धी सामग्री निश्चित करणाऱ्या गरजेविषयी आणि सुधारात्मक कारवाईसाठी तयार राहण्याविषयी कळविण्यात यावे.
	१६.४ जाहिराती करणे, आणि त्या मतदानाच्या घोषणेच्या शेवटच्या दिवसापर्यंत वाढवत जाणे	सरकारी विभाग निवडणुकीच्या घोषणेपूर्वी पुरेशा आधी जाहिराती प्रसिद्ध करतील.

	१६.५ जाहिरातीची ठिकाणे राजकीय पक्षाची मक्तेदारी नसावीत.	सर्व स्तरांवर राजकीय जाहिराती पुरेशा आधी समान वितरण धोरणाचे पालन करण्यासाठी सर्व संबंधित अधिकाऱ्यांना कळवतील.
१७. आदर्श आचार संहितेचे व तत्वतः पालन करणे.	१७.१ मतदानाच्या घोषणेच्या दिवशी हेतूपूर्वक निधी देणे किंवा योजनांची घोषणा करणे.	संदिग्धतेच्या प्रकरणांमध्ये सल्ला घेण्यासाठी आयोगाने राज्यात समिती घटित केली. निवडणूक घोषणेच्या ७२ तासांच्या आत, जिल्हा निवडणूक अधिकारी खालील स्तरावर आदर्श आचार संहिता यांचे उल्लंघन झाल्याची कोणतीही आल्यास तक्रारीची पडताळणी करण्याच्या संदर्भासाठी आधीच सुरु झालेल्या कामाची यादी आणि खालील स्तरावर सुरु न झालेल्या नवीन कामांची यादी आणि मुख्य निवडणूक अधिकाऱ्याकडे देतील.
	१७.२ निवडणुकीची घोषणा होण्यापूर्वी किंवा त्यापूर्वी मोठ्या प्रमाणावर बदल्या होणे.	कर्मचाऱ्यांच्या बाबींवर समान संवाद होणे आवश्यक आहे. जर शेवटच्या क्षणी अशा बदल्या झाल्या तर, त्या सर्व प्रकरणांची यादी पुनर्विलोकनासाठी तयार ठेवावीत.
१८. प्रसारमाध्यमे संप्रेषण.	१८.१ गोपनीयता कटाक्षाने राखणे.	सैन्याच्या सुरक्षेच्या आणि सर्वसाधारण संवेदनशीलतेच्या प्रयोजनांसाठी सत्य तैनातीची गोपनीयता सुनिश्चित केली जाते. आयोग किंवा मुख्य निवडणूक अधिकारी यांच्या व्यतिरिक्त कुणालाही या विषयावर प्रसारमाध्यमांशी बोलण्याचा अधिकार असणार नाही.
	१८.२ जप्ती किंवा पोलीस प्रकरणांबद्दलची खात्री न करता दिलेली माहिती पक्षपाती म्हणून समजली जाऊ शकते.	जप्ती किंवा आचारसंहितेचे उल्लंघन केल्याचा प्रत्येक व्यक्तिगत अहवाल प्रसारमाध्यमांपुढे सादर करण्यापूर्वी संबंधित पोलीस/आयकर प्राधिकरणाच्या अहवालासह निवडणूक निर्णय अधिकाऱ्यामार्फत सत्यापित करणे आवश्यक आहे.
	१८.३ दुर्लक्षित प्रसारमाध्यमांच्या बातम्यांमधून हलगर्जीपणाचा प्रभाव दिसून येतो.	निवडणुकीच्या वेळापत्रकाची घोषणा होण्याच्या तीन महिने अगोदरपासून प्रसारमाध्यमांमध्ये आलेल्या सर्व बातम्या संबंधीच्या प्रकरणांचा आवश्यक कार्यवाहीसाठी मागोवा घेणे आवश्यक आहे.
	१८.४ प्रेरक प्रतिवृत्त किंवा पुरस्कृत बातम्यांची शक्यता.	पैसे देऊन छापून आणलेल्या बातम्या किंवा सवंग बातम्यांच्या कोणत्याही संभाव्य प्रकरणांसाठी सर्व प्रसारमाध्यमांचे संनियंत्रण केले जाईल. पैसे देऊन छापून आणलेल्या बातम्या (पेज न्यूज), खोटी बातमी यांचे संनियंत्रण केले गेले पाहिजे. चुकीची माहिती आणि चुकीच्या माहितीच्या समस्यांचे संनियंत्रण करण्यात यावे चुकीच्या बातम्या आल्यास खंडण केले पाहिजे.
	१८.५ प्रसारमाध्यमांच्या व्यस्ततेवर प्रासंगिक भाष्य.	सर्व निवडणूक कर्मचाऱ्यांनी प्रसार माध्यमांशी बोलताना संयम ठेवावा.
१९. समाज (प्रसार) माध्यमे.	१९.१ समाज प्रसारमाध्यमातील सदोष, माहिती, चुकीची माहिती, अपप्रचार करणारी माहिती आणि खोटी माहिती.	इंटरनेट अॅन्ड मोबाईल असोसिएशन ऑफ इंडिया ( आय ए एमएआय ) आणि सोशल मिडीया प्लॅटफॉर्म (गुगल, फेसबुक, ट्विटर, इत्यादी) ने यां प्लॅटफॉर्मचा मुक्त, उचित, आणि नैतिक वापर सुनिश्चित करण्यासाठी एक ऐच्छिक नैतिक आचारसंहिता सादर केली आहे. २० मार्च २०१९ पासून ऐच्छिक आचारसंहिता कार्यान्वित केली आहे.

२०. मतदान प्रक्रिया: नामनिर्देशन, छाननी, उमेदवारी मागे घेणे आणि चिन्हा वाटप.	२०.१ निवडणूक निर्णय अधिकाऱ्याच्या पदनामाबद्दल चुकीच्या अधिसूचनेमुळे कायदेशीर गुंतागुंत निर्माण होवू शकते.	निवडणूकआयोगाने राज्याच्या राजपत्रात अधिसूचित केलेल्या सर्व अधिसूचना आणि सूचनांमध्ये निवडणूक निर्णय अधिकाऱ्याचे पदनाम समान आहे हे पुन्हा पुन्हा तपासले पाहिजे.
	२०.२ उमेदवारी अर्ज व दस्तऐवज अविचाराने भरले गेल्यास नंतर अर्ज अपरिहार्यपणे फेटाळले जावू शकतात.	प्रत्येक नामनिर्देशन आणि त्या सोबतचे दस्तऐवज सादर करण्याच्या वेळी तपासली जावीत, आणि जर त्रुटी निदर्शनास आल्यास उमेदवार/प्रस्तावकाला लेखी कळविण्यात याव्यात, विशिष्ट वेळ आणि दिनांकाचा उल्लेख करून, निवडणूक निर्णय अधिकाऱ्याच्या समाधानासाठी दुरुस्त करणे आवश्यक आहे.
	२०.३ नामनिर्देशनाच्या शेवटच्या तारखेला शेवटच्या तासाच्या होणाऱ्या गर्दीमुळे प्रवेशात अडचणी येत असल्याबद्दलच्या तक्रारी येऊ शकतात.	लोकांवर नियंत्रण ठेवण्यासाठी आणि उमेदवार/प्रस्तावक यांच्या सुरळीत प्रवेशासाठी मतदान निवडणूक निर्णय अधिकाऱ्याच्या कार्यालयाच्या संपूर्ण क्षेत्रामध्ये पर्याप्त सुरक्षा सुनिश्चित करण्यात यावी. निवडणूक निर्णय अधिकाऱ्याच्या दालनामध्ये नामनिर्देशनाची कामे करण्यासाठी पुरेशी जागा असावी, संभाव्य उमेदवाराला अगोदरच नियोजित वेळ देण्यात येईल.
	२०.४ वेळेच्या आत मागणी करून देखील नमुना न मिळाल्याबद्दलच्या क्षुल्लक तक्रारी.	विशेषतः शेवटच्या दिवशी निवडणूक निर्णय अधिकारी कार्यालयात लोकांच्या हालचालींवर लक्ष ठेवणे. शेवटच्या अर्ध्या तासात झालेल्या कार्यवाहीची ध्वनीचित्रमुद्रण (व्हिडीओग्राफी) करण्यात यावी. ज्यामध्ये समाप्तीच्या वेळी उपस्थित असलेल्या भारतीय निवडणूक आयोगाच्या निरीक्षकांसह लोकांचे आणि अधिकाऱ्यांची छायाचित्रे, होणाऱ्या हालचालींसह स्पष्टपणे पहाव्यात.
	२०.५ विहित केलेल्या वेळेनंतर कागदपत्र सादर करण्याची गैरवाजवी विनंती करणे.	निवडणूक निर्णय अधिकाऱ्याने नमुना आणि पुष्ट्यर्थ कागदपत्रे सादर करण्याच्या कार्यमर्यादेबद्दलचे सांविधिक नियम आणि भारतीय निवडणूक आयोगाच्या मार्गदर्शक सूचनांचे काटेकोरपणे पालन करणे.
	२०.६ पूर्व तपासणी अभावी छाननीच्या वेळी उशीर होऊ शकतो.	विहित पडताळणी सूचीचे अनुसरण करून, सर्व नामनिर्देशन नमुने आणि सोबतची कागदपत्रे जसे की, शपथपत्र, मतदान यादीचा उतारा आवश्यकता असेल तेथे जात प्रमाणपत्र, सुरक्षा ठेव पावती, इत्यादीची नामनिर्देशनाचा कालावधी संपल्यावर तपासणी आवश्यक आहे.
	२०.७ छाननीच्या वेळी प्रत्यक्ष समुपदेशन केल्यामुळे येण्याजोग्या तक्रारी कमी करता येऊ शकतात.	कोणत्याही परिस्थितीत छाननीच्या दरम्यान निवडणूक निर्णय अधिकाऱ्याने दूरध्वनीवरून समुपदेशन करू नये.
	२०.८ वाजवी संधी न दिल्यामुळे टाळता येण्याजोग्या निवडणूक याचिका दाखल होऊ शकतात.	एखादा विशिष्ट आक्षेप किंवा उणीव दूर करण्यासाठी वेळ देण्याची गरज नाही, असे निवडणूक निर्णय अधिकाऱ्याने स्पष्ट सांगितले असतानाही उमेदवाराने/प्रतिनिधीने विशेष विनंती केल्यास, वाजवी संधी देणे सुज्ञपणाचे ठरते.

	२०.९ नामनिर्देशन चुकीच्या पद्धतीने फेटाळले जाणे हे संपूर्ण निवडणूक रद्द करण्याचे वैध कारण ठरू शकते.	पुरेशी छाननी आणि विश्लेषण केल्यानंतर शंका आल्यास, उमेदवाराला संशयाचा फायदा द्यावा. चुकीच्या पद्धतीने स्विकारण्याने निवडणूक बाधित होऊ शकत नाही, परंतु चुकीच्या पद्धतीने नकार देणे हे निवडणुकीला आव्हान देण्याचे कारण ठरू शकते.
	२०.१० चिन्ह पुस्तकांच्या जुन्या प्रती दिल्यामुळे चिन्ह वाटपात चुका होऊ शकतात.	विनिर्दिष्ट निवडणुकीसाठी चिन्हांची यादी आणि त्यांच्या विशिष्ट मुद्रित प्रकारांबाबत निर्णय घेताना निवडणूक आयोगाने जारी केलेल्या फक्त अद्ययावत दस्तऐवजांचेच सहाय्य घ्यावे.
	२०.११ अनधिकृत किंवा चुकीचा नमुना अ व ब विशेषतः अमान्यता प्राप्त राजकीय पक्षांकडून तक्रारी आणि खटले होऊ शकतात.	नामनिर्देशनपत्रे स्विकारताना, नोंदणीकृत राजकीय पक्षांच्या यादीमध्ये दिलेल्या कार्य लयाच्या पत्यासंदर्भात नमुना अ व ब तपासावेत. आयोगाकडून प्रत्येक निवडणुकीपूर्वी ही यादी पुस्तक स्वरूपात जाहीर केली जाते.
	२०.१२ एखाद्याच्या पसंतीचे चिन्ह न मिळाल्याच्या गंभीर नसलेल्या क्षुल्लक तक्रारींसाठी उमेदवार न्यायालयात जाऊ शकतो .	जर उमेदवाराने विनंती केलेली सर्व चिन्हे एकतर राखीव आहेत किंवा मान्यता प्राप्त मुक्त चिन्हाच्या यादीतील नाहीत, असे झाल्यास, उमेदवाराला विशिष्ट चिन्हासाठी त्याच्या संमतीबद्दल लिखित देण्यासाठी विचारण्यात यावे. संच काढल्यावर त्याच्या कार्यवाहीचे ध्वनिचित्रमुद्रण करण्यात यावे.
	२०.१३ अप्रमाणित छायाचित्रामुळे मतपत्रिका छापण्यास विलंब होऊ शकतो.	चिन्ह वाटपाच्या वेळी अप्रमाणित छायाचित्रे आढळल्यास उमेदवाराने योग्यरीत्या बदलले पाहिजे. नंतरच्या तक्रारी टाळण्यासाठी मतपत्रिकेत वापरण्यात येणारे छायाचित्र उमेदवाराद्वारे लिखित स्वरूपात मिळवावे. भावी संदर्भासाठी नामनिर्देशनासाठी धारिकेत ( फाईलमध्ये) ठेवल्या जाणाऱ्या छायाचित्राच्या अतिरिक्त प्रतीच्या मागे नाव आणि स्वाक्षरी घेतली जाऊ शकते.
	२०.१४ उमेदवारांचे छायाचित्र न जुळणे.	उमेदवारांची छायाचित्रे त्याच्या स्वाक्षऱ्या घेऊन संकलित करण्यात यावीत मतपत्रिकेचे संकल्पचित्र निश्चित होण्यापूर्वी, प्रारूप मतपत्रिकेतील छायाचित्राची तुलना मूळ नामनिर्देशन पत्राशी करावी, जेणेकरून विसंगती येऊ नये.
	२०.१५ अनपेक्षित उमेदवारांची मोठी संख्या.	अतिरिक्त मतदान युनीटांची आवश्यक ती व्यवस्था आणि इतर व्यवस्था पूर्वनियोजित करणे.
	२०.१६ गुन्हेगारी पुर्ववृत्त प्रसिद्ध करणे	उमेदवार आणि राजकीय पक्षांना विहित केलेल्या तीन अनुसूची/ तक्त्यानुसार गुन्हेगारी पार्श्वभूमी प्रसिद्ध करावी. ज्यावर देखरेख ठेवण्यात यावी.
२१. मतपत्रिकेचे मुद्रण व सुरक्षा	२१.१ चुकीचे नाव, अस्पष्ट छायाचित्र, चुकीचा अनुक्रमांक इत्यादीसह सदोष छपाईमुळे तक्रार होऊ शकते आणि निवडणूक याचिकेचे कारण सुद्धा ठरू शकते.	निवडणूक लढविणाऱ्या उमेदवारांच्या यादीची ( नमुना ७-अ) निवडणूक निर्णय अधिकाऱ्याद्वारे वैयक्तिकरीत्या छाननी करणे आवश्यक आहे आणि नामनिर्देशन नमुन्यामध्ये देण्यात आलेल्या तपशीलांसह अन्योन्य तपासणी केली पाहिजे.
	२१.२ बेहिशेबी मतपत्रिकेवर गैरप्रकार करण्यास भाग पाडू शकतात.	सर्व रद्द झालेल्या किंवा सदोष मतपत्रिका यथायोग्य पर्यवेक्षणाखाली नष्ट करण्यात याव्यात. सर्व अंतिम मतपत्रिका निवडणूक निर्णय अधिकाऱ्याच्या कार्यालयातील कर्मचाऱ्यांनी प्रत्यक्षपणे मोजल्या पाहिजेत आणि यथायोग्य सुरक्षेसह पाठविण्यात याव्यात.

२२. ई-टपाली मतपत्रिका (मतदान कार्य आणि निवडणूक कर्तव्य).	२२.१ टपाली मतपत्रिकेची सदोष तयारी.	पुरेसे प्रशिक्षण देणे आवश्यक आहे. सर्व सुरक्षित शिष्टाचाराचे पालन करणे आवश्यक आहे.
२३. टपाली मतपत्रिका	२३.१ टपाली मतपत्रिकेचे सदोष मुद्रण.	भारत निवडणूक आयोगाच्या सूचनेमध्ये सूचीबद्ध केल्याप्रमाणे सर्व खबरदारी घेणे आवश्यक आहे.
	२३.२ टपाली मतपत्रिकेच्या वितरणातील दोष; सुरक्षा कर्मचाऱ्यांसह निवडणूक कर्तव्य कर्मचाऱ्यांची अपर्याप्त कुमक.	निवडणूक कर्तव्यावर असलेल्या कर्मचाऱ्यांची यादी काळजीपूर्वक सुस्थितीत ठेवणे आवश्यक आहे. टपाली मतपत्रिका समन्वय अधिकारी हा एक वरिष्ठ प्रशासकीय अधिकारी असणे आवश्यक आहे. जणेकरून नियमित देखरेख आणि पाठपुरावा करणे यांसह सर्व संबंधिताना टपाली मतपत्रिका पोहचतील याची सुनिश्चिती करणे.
२४. टपाली मतपत्रिकेची अनुपस्थिती (ए व्ही पी डी, ) ए व्ही एस सी, ए व्ही सी ओ यांच्यासाठी घरपोच मतदान )	२४.१ अर्ज वितरणादरम्यान मतदान केंद्रस्तरिय अधिकाऱ्याकडून घरे सुटली जाणे.	मतदान केंद्रस्तरिय अधिकारी सर्व घरांना भेट देतात आणि लक्षित मतदारांना अर्ज वितरित करतात. याची सुनिश्चिती करणे.
	२४.२ मतदारांचा राखीव अपंगत्व प्रमाण-पत्राबाबत विसंवाद.	चुकीची माहिती दूर करण्यासाठी मतदार आणि हितसंबंधित घटक यांच्यासाठी चांगली माहिती, शिक्षण, आणि संप्रेषण कार्य.
	२४.३ घरी मतदान करताना गुप्ततेचे उल्लंघन	मतदान संचलन पथकाला पुरेशे प्रशिक्षण देणे.
	२४.४ मतदान झालेल्या मतपत्रिकांची अयोग्य साठवण.	शिष्टाचारानुसार सुरक्षा कक्षाची रचना करणे आणि उमेदवारांना तसे कळविणे.
	२४.५ उमेदवार प्रतिनिधींना माहिती दिलेली नसणे.	उमेदवारांना घरपोच मतदानाच्या अनुसूचीसह मार्ग तक्त्याची माहिती देणे आवश्यक आहे.
२५ प्रचार कालावधीत सर्वांना समान प्रकारे संधी.	२५.१ रोख रक्कम आणि वस्तुंच्या वितरणामुळे समान संधी स्तरात बाधा येते आणि निवडणूक व्यवस्थापन अधिकाऱ्याच्या कार्यक्षमतेवर शंका उपस्थित होते.	प्रलोभनांचा पुरवठा, साठा व वितरण यावरील परिणामकारक नियंत्रणसाठी पुरेशा संख्येने तपासणी नाके, स्थिर आणि फिरते दोन्ही, भरारी पथके, ध्वनिचित्रमुद्रण पथके (व्हिडीओ चित्रणाच्या). गुप्तचर यंत्रणांसह एकत्र काम करतील. दक्ष नागरीकांची (सी व्हिजीलची) प्रभावी अंमलबजावणी करणे तत्परतेने तक्रार निवारणासाठी पुरेशा संख्येने पथके तयार केली जातील.
	२५.२ तक्रारींना विलंबाने प्रतिसाद मिळाल्याने कायद्याचे पालन करणाऱ्या नागरिकांच्या मनोबलावर परिणाम होतो.	तक्रार प्राप्त करणे आणि घटनास्थळी पोहचवणे या दोन्हीच्या वेळा नमूद करण्यात याव्यात. एकतर पथकाची संख्या वाढविण्यासाठी किंवा त्यांचे मार्ग तर्कसंगत करण्यासाठी प्रतिसाद वेळेचे दैनिक पृथ्यकरण करण्यात यावे. जर तक्रारदाराने आपला संपर्क तपशील दिला असेल तर त्याची माहिती देण्याची व्यवस्था करण्यात यावी.

	२५.३ शेजारच्या राज्यांशी अपर्याप्त समन्वय-मुळे अवैध रोकड, मद्य किंवा मालाची आंतरराज्यीय वाहतूक होऊ शकते.	निवडणूकीचे वेळापत्रक जाहीर झाल्यानंतर तातडीने एक बैठक घेण्यात यावी आणि प्रचाराचा कालावधी सुरू झाल्यावर शेजारच्या राज्यांसोबत बैठक घेऊन राज्यांच्या सीमेवर प्रभावी समन्वय ठेवावा.
	२५.४ किनारी भागाच्या सुरक्षेकडे दुर्लक्ष करणे चिंतेचे कारण ठरू शकते.	तटरक्षक दल आणि राज्य पोलीसांची स्वतंत्र बैठक आयोजित करण्यात यावी निषिद्ध वस्तुसाठी उतरण्याच्या संशयित जागा देखरेखीखाली ठेवण्यात यावेत.
	२५.५ मतदान प्रक्रियेत व्यत्यय आणण्यासाठी आंतरराष्ट्रीय सीमेमध्ये घुसखोरी हे एक माध्यम (स्त्रोत) असू शकते	आंतरराष्ट्रीय सीमा असलेल्या जिल्ह्यातील जिल्हा निवडणूक अधिकाऱ्याने संरक्षक दलातील संबंधित लष्करी अधिकाऱ्यांसोबत प्रत्यक्ष समन्वय बैठक घेतली पाहिजे.
	२५.६ जमा न केलेली शस्त्रास्त्रे समस्येचे कारण ठरू शकतात.	भारताच्या निवडणूक आयोगाच्या निर्देशांचे परवाना असलेली शस्त्रास्त्रे जमा करण्याबाबतच्या निर्देशांचे त्वरीत अनुपालन करण्यात यावे.
	२५.७ अवैध शस्त्रास्त्रे मतदारांना धाकदपटशा दाखवण्यासाठी हिंसा करण्यास वापरली जाऊ शकतात.	अवैध शस्त्रांचा शोध आणि जप्तीची कारवाई संपूर्ण निवडणूक कालावधीत सुरू ठेवली पाहिजे. कायद्याचे पालन करणाऱ्या नागरिकांमध्ये आत्मविश्वास निर्माण करण्यासाठी पोलीस प्रकरणे दाखल केली पाहिजेत. व जलद तपास केला पाहिजे. केवळ वैध शस्त्रे जमा करण्याचा लक्ष्य-आधारित दृष्टीकोन ठेवण्याऐवजी, अवैध विनापरवाना शस्त्रे शोधणे आणि जप्त करणे यावर विशेष लक्ष देणे गरजेचे आहे.
	२५.८ विभागीय तपासणी नाक्यावर (चेक पोस्ट) साचेबद्ध तपासणी.	निवडणूक कालावधीत अवैध वन उत्पादनांसाठीचा वन विभागाचे, किंवा बेहिशेबी मालासाठीचा वाणिज्य कर विभागाचे तपासणी नाक्यांचे त्यांच्या संबंधित कामाबरोबरचा, आदर्शआचार संहितेच्या अंमलबजावणीसाठीची एकात्मिक युनिटस म्हणून काम करण्यासाठी पुन्हा दिशानिर्देशन केले पाहिजे. कार्यक्षमतेत सुधारणा करण्यासाठी, शक्य असेल तेथवर, अशा तपासणी नाक्यांवर सीसीटीव्ही बसवले जावेत.
	२५.९ गंभीर स्वरूपाची प्रकरणे टाळण्यासाठी वॉरंटची अंमलबजावणी करताना लक्षित दृष्टीकोन ठेवण्याची अनुमती देण्यात येऊ नये.	प्रलंबित वॉरंटचे काळजीपूर्वक विश्लेषण केले पाहिजे, जेणेकरून सार्वजनिक सुव्यवस्था आणि निवडणूक संबंधित गैरव्यवहारांच्या प्रकरणांमध्ये मर्यादित वेळ आणि संसाधने वापरली जातील.
	२५.१० राज्य सुरक्षा पुरविण्यातील राजकीय प्रभावामुळे मतदारांमध्ये धाकदपटशा किंवा अवाजवी प्रभाव निर्माण होऊ शकतो.	जिल्हा निवडणूक अधिकारी आणि पोलीस अधीक्षक/पोलिस आयुक्त यांनी राजकीय कार्यकर्त्यांना (व्यक्तींना) राज्य सुरक्षा पुरविताना किंवा नाकारताना कोणत्याही संभाव्य पक्षपाताच्या प्रकरणांचा आढावा घेतला पाहिजे आणि आवश्यक ती सुधारात्मक कारवाई अगोदरच केली पाहिजे.
२६. तक्रार व्यवस्थापन.	२६.१ निरंक (शून्य) किंवा अपुरे तक्रार निवारण.	प्रभावी तक्रार संनियंत्रण प्रणाली, सी-व्हिजिल (संगणकीय पहारा) आणि इतर मदत संपर्क क्रमांकांबाबत (हेल्पलाईन) जागरूकता.
	२६.२ सुरक्षित वातावरणात इ-टपाल मतपत्रिका पाठविण्यातील चूक	सर्व सुरक्षा नियमांचे (प्रोटोकॉल) पालन केले जावे. इ-टपाली मतपत्रिकेसोबत, ती (मतपत्रिका) कशी भरायची आणि कशी पाठवायची या बाबतच्या सूचना दिल्या पाहिजेत, जेणेकरून, मोठ्या संख्येने अशा मतपत्रिका नाकारण्याचे प्रमाण कमी करता येईल.

	२६.३ सेवा मतदारांच्या पुनर्नौदी.	सेवा मतदारांच्या संदर्भात पत्ते वेळेवर अद्यायावत करण्यात यावेत. योग्य प्रक्रियेचे पालन करून पुनरावृत्ती झालेल्या नोंदी वगळण्यात याव्यात.
२७. मुक्त, निःपक्ष आणि शांततेत मतदान आयोजित करणे.	२७.१ मतदानाच्या आदल्या दिवशी तपासणी-नाके तपासणी केली जात नाही. ज्यामुळे प्रतिबंधित वस्तूंच्या अनिर्बंध हालचाली (नेआण) होते.	शक्य असेल तेथवर, मतदानाच्या आदल्या रात्री काही केंद्रीय सशस्त्र पोलीस दलातील युनिटांनी तपासणी नाक्यांवर पहारा द्यावा. तार्कीकदृष्ट्या शक्य असेल तर, रात्रभर पहारा देणाऱ्या सुरक्षा कर्मचाऱ्यांना दुसऱ्या दिवशी विश्रांती घेण्याची आणि मतदानाच्या दिवशी कर्तव्य बजावणाऱ्या कर्मचाऱ्यांना कार्यमुक्त करण्यासाठी मतदान बंद होण्यापूर्वी परत कामावर रूजू होण्याची परवानगी दिली जाऊ शकते. स्थिर संनिरीक्षण पथक आणि चित्रीकरण सर्वेक्षण पथक आणखी मजबूत केले जातील.
	२७.२ निवडणूक यंत्रणेचे लक्ष मतदान केंद्रावर असल्याने, संवेदनशील भागांना मतदानाच्या आधीच्या दिवशी व रात्री पुरेसे संरक्षण मिळत नाही.	मतदारांवरील अवैध प्रभाव कमी करण्याच्या दृष्टीने शेवटचे २४ तास सर्वात महत्वाचे असल्याने, संवेदनशील क्षेत्रे, सीमा क्षेत्रे आणि महत्वाचे तपासणी नाके यांचा मुलभूत किमान कारभार सुरू ठेवला पाहिजे.
	२७.३ पक्षांच्या कार्यकर्त्यांकडून मतदानाच्या आधीच्या रात्री केलेल्या संपर्कांमुळे बाह्य प्रभावांना वाव मिळतो.	निवडणूक लढणाऱ्या सर्व उमेदवार आणि त्यांच्या प्रतिनिधींचे त्यांच्या प्रचाराच्या शेवटच्या दिवशी चित्रीकरण करण्यात यावे. ज्या भागात जमावाने हिंसाचार होण्याची किंवा असुरक्षित घटकांना धमकावण्याची शक्यता असेल अशा ठिकाणी दंडाधिकाऱ्याद्वारे प्रतिबंधात्मक आदेश लागू केले जाऊ शकतात.
	२७.४ गंभीर तक्रारींमुळे दुर्लक्ष केल्यामुळे मतदान प्रक्रियेच्या प्रमाणिकतेबाबत शंका निर्माण होऊ शकते.	कर्मचारी, मतदान यंत्रे किंवा आचार संहितेचे उल्लंघन झाल्याबद्दल गंभीर आरोप केले गेले असल्यास, अशा सर्व गंभीर बाबी तपासल्या गेल्या पाहिजे. त्यांचे निराकरण केले पाहिजे, आणि त्याबाबत तक्रारदार तसेच सामान्य जनतेला कळवले पाहिजे जेणेकरून प्रणालीच्या कार्यक्षमतेबाबत आणि सचोटीबाबत विश्वास कायम ठेवता येईल.
	२७.५ मतदान केंद्राध्यक्ष रात्रभर न थांबल्यास इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र आणि मतदान साहित्याचे अपुरे संरक्षण.	मतदानाच्या आधीच्या रात्री मतदान अधिकारी आणि इतर आवश्यक कर्मचारीवर्गाचा मुक्काम सुनिश्चित केला पाहिजे.
	२७.६ मतदान केंद्रावर विद्युत जोडणी, पाणी पुरवठा इत्यादी चालू नसणे.	मतदान केंद्रापर्यंत जाण्याची सोय (Connectivity Status) यांसह मतदान केंद्रांवरील किमान सुविधांच्या उपलब्धतेबाबतच्या सुनिश्चिततेची मतदान दिवसाच्या एक आठवडा आधी उलट तपासणी आवश्यक आहे. जेणे करून, योग्य कार्यवाही वेळेत करता येईल. अद्यावत आश्वासित किमान सुविधा (एएमएफ) मार्गदर्शक तत्वांची खात्री करून त्यांचे पालन केले जाईल.
	२७.७ अभिरूप मतदानातील मते न काढल्यास सर्व मते अवैध होऊ शकतात व वातावरण दूषित होऊ शकते.	अभिरूप-मतदान पार पाडल्याच्या अहवालासोबतच प्रत्येक मतदान केंद्रावरून अभिरूप मतदान काढल्याचा (नष्ट केल्याचा) अहवाल देखील गोळा करणे आवश्यक आहे. विसंवाद टाळण्यासाठी संपर्काचे सर्व मार्ग (साधने) मोकळे ठेवायला हवेत.



२७.८ कमी शक्तिशाली उमेदवारांचे प्रतिनिधी एकतर अनुपस्थित राहतात किंवा त्यांना काम करण्यापासून परावृत्त केले जाऊ शकते.	केवळ एक प्रतिनिधीची उपस्थिती हे राजकीय शक्तीच्या असंतुलनाचे लक्षण मानले पाहिजे. अशा मतदान केंद्रावर अत्यंत काळजीपूर्वक चित्रिकरण करण्यात यावे. दुबार मतदार/तोतया मतदारांची शक्यता लक्षात घेता, अनुपस्थित, स्थलांतरित व मृत (एएसडी) मतदारांच्या याद्या काटेकोरपणे तपासल्या पाहिजेत.
२७.९ मतदानादरम्यान इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र आणि व्हीव्हीपीएटी मध्ये बिघाड.	इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र/व्हीव्हीपीएटी तात्काळ बदलण्यासाठी, फिरत्या पर्यवेक्षण युनिटसोबत जादा इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र/व्हीव्हीपीएटी ठेवावे, तसेच त्यांच्या सोबत तांत्रिक तज्ज्ञ ही असावेत. प्रभावी समन्वयासाठी मतदानाच्या पहिल्या दिवशी विविध सोयिस्कर ठिकाणी अभियंत्यांची नेमणूक केली जावी आणि अभियंते आणि क्षेत्र अधिकारी यांच्या संपर्क क्रमांकाची परस्पर अदलाबदल केली जावी.
२७.१० मतदानाच्या शेवटच्या तासात मोठ्या संख्येने येणाऱ्या मतदारांमुळे मतदान केंद्रात कोंडी होऊन मतदान प्रक्रिया विस्कळीत होऊ शकते.	प्रत्येक तासाभराच्या अहवालाचे निरीक्षण केले जाईल मतदानाच्या पहिल्या अर्द्या टप्प्यात, असामान्यपणे कमी मतदानाची आकडेवारी असलेल्या मतदान केंद्रांवर विशेष लक्ष दिले पाहिजे. मतदान संपल्याच्या वेळी बाहेरील रांगेतील मतदारांची संख्या जास्त (शंभरहून अधिक असल्यास) असल्यास, परिस्थिती नियंत्रणात आणण्यासाठी अतिरिक्त अधिकारी आणि सुरक्षा मागवावी.
२७.११ प्रत्यक्ष बळाचा वापर करून केंद्रावर ताबा मिळवणे.	मतदानाच्या शेवटच्या तासांवर सातत्याने लक्ष ठेवले पाहिजे. मतदान अधिकाऱ्याला हिंसेची घटना घडल्यास त्वरित तक्रार करण्याचे प्रशिक्षण दिले पाहिजे.
२७.१२ शांततेने हेराफेरी करणे.	शेवटच्या एका तासात झालेल्या असामान्य जादाच्या मतदानाची चौकशी झाली पाहिजे. अभिरूप-मतदानाची आधार सामग्री, मतदान प्रतिनिधींची उपस्थिती किंवा अनुपस्थिती, दर तासाच्या मतदानाची आकडेवारी, मतदान अधिकाऱ्याची दैनंदिनी इत्यादीची व्यवस्थित तपासणी व्हायला हवी गैरप्रकार किंवा चुकीच्या हालचालीची कोणतीही तक्रार आल्यास त्याची तातडीने दखल घ्यावी आणि इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्र सुरक्षा कक्षात बाजूला ठेवावे.
२७.१३ चाचणी मतदानाची आकस्मिक आव्हानास (प्रोत्साहन देऊ नये.) ते टाळावे.	मतदान केंद्राध्यक्षाने ४९ एम ए अंतर्गत मार्गदर्शक तत्वांचे तपशीलवारपणे पालन करावे.
२७.१४ मतदार ओळख मतदार यादीच्या इंग्रजी मातृभाषेतील आवृत्ती यांमधील विसंगति (वर्णमाला यादी)	मतदान पक्षांना यादीची रचना आणि त्यातील नोंदी जाणून घेण्याचे पुरेसे प्रशिक्षण देण्यात यावे.
२७.१५ अनधिकृत ठिकाणी/वाहनात (मतदान यंत्र) यंत्र सापडल्यास.	नेमून दिलेल्या वाहना व्यतिरिक्त इतर वाहनातून यंत्रे (मतदान यंत्र) नेऊ नये. यंत्रे नेमून दिलेल्या जागे व्यतिरिक्त इतर ठिकाणी ठेवू नये. सावधगिरीचे प्रशिक्षण आवश्यक आहे. भौगोलिक स्थान निश्चिती प्रणाली (जी पी एस) द्वारे मागोवा घेतला जाऊ शकणाऱ्या वाहनाद्वारे यंत्रे हालवली जातील.

## निकाल घोषित करणे

२८. मतमोजणी सभागृह	२८.१ निवडणूक आचार संहिता नियम १९६१ नुसार मतमोजणीची वेळ आणि ठिकाणाचे तपशील अधिसूचित करण्यात कसूर	कायद्यानुसार विहित केल्याप्रमाणे मतदानासाठी निश्चित केलेल्या दिनांकाच्या किमान एक आठवडा आधी, किंवा पहिल्या दिनांकाला निवडणूक निर्णय अधिकाऱ्याकडून दिलेल्या सुचनेनुसार माहिती फलकावर डॅशबोर्डवर अनिवार्यपणे संनियंत्रण करणे आवश्यक आहे.
	२८.२ विहित नमुन्यात भारत निवडणूक आयोगाकरिता मतमोजणी सभागृहाचा प्रस्ताव वेळेत सादर करण्यात कसूर.	मतदानाच्या किमान १५ दिवसाआधी, प्रस्ताव भारत निवडणूक आयोगाकडे पोहोचला पाहिजे.
	२८.३ मतमोजणी सभागृहाची तपासणी न झाल्यास.	निवडणूक निर्णय अधिकाऱ्याद्वारे, नियत दिनांकाच्या बऱ्याच आधी निरीक्षण करणे अनिवार्य आहे.
२९. मतमोजणी सभागृहाची सुरक्षितता.	२९.१ जिल्हा दंडाधिकारी आणि पोलीस अधीक्षक यांच्याकडून संयुक्त तपासणी करण्यात कसूर.	मतमोजणीच्या किमान २१ दिवसाआधी, सुरक्षेच्या दृष्टिकोनातून तपासणी केली पाहिजे.
३०. सुरक्षित कक्ष	३०.१ भारतनिवडणूक आयोगाच्या निर्देशानुसार संयुक्त तपासणीत कसूर.	माहिती फलकावर (डॅशबोर्ड) दैनिक अहवाल तयार करण्यात यावा. मतदान केलेली इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्रे आणि व्हीव्ही पीएटी जमा केल्यानंतर सुरक्षित कक्ष पूर्णपणे मोहोरबंद व विलग करावे, आणि सीसीटीव्ही चालू परिस्थितीत ठेवण्यात यावा.
	३०.२ व्ही व्ही पी एटी साठी पुरेशी जागा नसणे.	व्ही व्ही पी एटी सह इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्रांसाठी सुरक्षित कक्षात पुरेशी जागा असावी.
३१. मतमोजणी कर्मचारीवर्ग	३१.१ मतमोजणी कर्मचाऱ्यांच्या आवश्यकतांवर मर्यादित लक्ष केंद्रीत करणे.	आधारसामग्री आणि अद्ययावतीकरणासाठी पुरेशी तयारी.
	३१.२ सुक्ष्म मतमोजणी निरीक्षकांची मर्यादित उपलब्धता.	भारत निवडणूक आयोगाच्या मार्गदर्शक तत्वानुसार सुक्ष्म निरीक्षकांची निवड करण्यात यावी आणि त्यांना प्रशिक्षित करण्यासाठी आगाऊ तयारी करावी.
	३१.३ मतमोजणी कर्मचाऱ्यांचे खराब प्रशिक्षण.	प्रत्यक्ष प्रात्यक्षिकाचा अनुभव देण्यावर लक्ष केंद्रीत करणाऱ्या प्रशिक्षणाचे वेळापत्रक तयार करावे.
३२. मतमोजणी सभागृहाचे व्यवस्थापन.	३२.१ उमेदवारांमध्ये आणि इतर हितसंबंधीतांमध्ये मतमोजणी सभागृहातील प्रवेशाबाबतच्या प्रतिबंधाबाबत जागरूकतेचा अभाव.	जिल्हा निवडणूक अधिकारी/निवडणूक निर्णय अधिकारी यांच्याकडून लिखित तसेच प्रत्यक्ष (समोरासमोर) संभाषण.
	३२.२ सुरक्षा अभिकरणांशी प्रवेश प्रतिबंधाबाबत, सुसंवादाचा अभाव.	पोलीस अधीक्षकांसोबत आगाऊ बैठक घ्यावी. प्रवेश/बाहेर जाण्याच्या ठिकाणाची व्यवस्था पाहणाऱ्या अधिकाऱ्यांनी प्रवेश प्रतिबंधाबाबत थोडक्यात योग्य माहिती द्यावी.
	३२.३ आसन व्यवस्था, वीज, संपर्क माध्यमांच्या तपशिलाबाबत दुर्लक्ष.	वीज बिघाडाचा सामना करण्यासाठी पर्यायी व्यवस्था असणे आवश्यक आहे. संगणक-प्रणालीला नेहमी विजेच्या बिघाडापासून सुरक्षित ठेवले पाहिजे.
३३. प्रसार माध्यमांशी संवाद.	३३.४ प्रसार माध्यमांशी संवादात त्रुटी (अंतर).	प्रसारमाध्यमासाठी पुरेशी व्यवस्था करावी. प्रसार माध्यमांच्या प्रवेशपत्रासाठी (पासेस) साठीची अंतिम क्षणी होणारी गर्दी टाळण्याकरिता राज्याच्या माहिती व प्रसिद्धी संचालनालयाशी आधीच सल्लामसलत करावी.

३४. टपाली मतपत्रिकांची मोजणी.	३४.१ टपाली मतपत्रिकाकडे दुर्लक्ष.	निवडणूक निर्णय अधिकारी आणि निरीक्षकाने बारीक लक्ष ठेवले पाहिजे.
	३४.२ चुकीचे आणि अयोग्य (टपाली मतपत्रिकांना) नकार.	नाकारलेल्या सर्व टपाली मतपत्रिका निवडणूक निर्णय अधिकाऱ्याकडून तपासल्या जाण्यात जेथे मतमोजणीच्या वेळी अवैध म्हणून नाकारलेल्या टपाली मतपत्रिकांच्या संख्येपेक्षा विजयाचे अंतर कमी असेल, तेथे सर्व नाकारलेल्या टपाली मतपत्रिकांच्या कागदपत्रांची निकाल घोषित करण्यापूर्वी अनिवार्यपणे निवडणूक निर्णय अधिकाऱ्याद्वारे पुन्हा पडताळणी केली जाईल.
	३४.३ टपाली मतपत्रिकांच्या मोजणीत अमर्यादित विलंब झाल्यास.	मार्गदर्शक तत्वानुसार इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राच्या मतमोजणीशी सुसंगत अशी टपाली मतपत्रिकांची मोजणी करण्यासाठी व्यवस्था करावी. टपाली मतपत्रिकांच्या मोजणीत विलंब होत असल्यास आणि इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राची मतमोजणी पूर्ण झाल्यानंतरही ती सुरू राहिल्यास, त्यावरून शंका येऊ शकते.
३५. निकाल घोषित करणे.	३५.१ अटीतटीच्या लढतीत सावधगिरी घेण्यात यावी.	असे निकाल जाहीर करण्यापूर्वी निवडणूक निर्णय अधिकारी आणि निरीक्षकांनी भारत निवडणूक आयोगाकडून सुचिबद्ध केलेल्या सर्व सावधगिरी व खबरदारी बाळगणे आवश्यक आहे. मतमोजणीचा फेरीनिहाय मेळ बसवणे आणि घोषणा करणे आवश्यक आहे.
	३५.२ मतमोजणी थांबविण्यासाठी किंवा फेरमोजणी करण्यासाठी किंवा व्हीव्हीपीएटीच्या कागदी चिठ्या मोजण्यासाठी करण्यात येणाऱ्या क्षुल्लक तक्रारी.	संपूर्ण प्रक्रियेच्या व्हिडिओग्राफी सोबतच, मतमोजणीच्या प्रत्येक फेरीचा निकाल उमेदवारांना कळवावा आणि योग्यरित्या जाहीर करावा, जेणे करून नंतर फेरमतमोजणीसाठी निराधारची तक्रारी झाल्यास त्याचा सामना करता येईल. जेथवर कागदी चिठ्या मोजण्याच्या विनंतीचा संबंध आहे, तेथवर तो निवडणूक निर्णय अधिकाऱ्याचा निर्णय असावा. त्याने तो अत्यंत सावधगिरीने घेतला पाहिजे, आणि आवश्यकता भासल्यास. व्हीव्हीपीएटीच्या छापील चिठ्यांची कोणतीही मोजणीची परवानगी देण्यापूर्वी निवडणूक आयोगाचा सल्ला घ्यावा.
	३५.३ पुनर्मतमोजणीच्या वेळेला अयोग्य (चुकीची) नोंद.	पुनर्मतमोजणीचा निकाल सार्वजनिक जाहीर करण्यापूर्वी वरिष्ठ अधिकाऱ्यांनी तो बारकाईने तपासला पाहिजे.

### निवडणुकीनंतरचा कालावधी

३६. सुरक्षित कक्षाना मोहोरबंद करणे.	३६.१ घाईत मोहोरबंद केल्यास यंत्रे/कागदपत्राचे नुकसान होऊ शकते.	निकाल घोषित झाल्यानंतर, सर्व संविधिक आवरणांसह ईलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्रे आणि व्हीव्हीपीएटी मधील कागदी मतदान चिठ्या काळजीपूर्वकरित्या विहित प्रक्रियेनुसार मोहोरबंद करण्यात याव्यात. सुरक्षित कक्ष, वरिष्ठ जबाबदार अधिकाऱ्याच्या पर्यवेक्षणाखाली, उमेदवार/प्रतिनिधींच्या उपस्थितीत मोहोरबंद करण्यात यावे. मोजणीनंतर ए+बी श्रेणीतील यंत्रे विधानसभा मतदारसंघ निहाय स्वतंत्रपणे संग्रहित केल्या जातील. त्यांना शैक्षणिक संस्थेत ठेवले जाऊ नये.
	३६.२ मतदान यंत्राच्या साठवणीवर शंका.	सुरक्षित कक्ष मुख्यालयाच्या ठिकाणी असलेल्या जिल्हा निवडणूक अधिकारी आणि निवडणूक निर्णय अधिकारी यांच्याकडून त्याची दैनंदिन तपासणी केली जाईल. सुरक्षित कक्ष मुख्यालयाच्या बाहेर असल्यास जिल्हा निवडणूक अधिकाऱ्याद्वारे ३-४ वेळा आणि निवडणूक निर्णय अधिकाऱ्याद्वारे दररोज तपासणी केले जावी.

३७. निवडणूक याचिका.	३७.२ निवडणूक संदर्भातील याचिका आणि मार्गदर्शक तत्वे यांतील सूक्ष्म फरक म्हणजे उदाहरणादाखल विधानसभा मतदारसंघ/राज्य मतदारसंघ यांच्या अलगीकरणाशिवाय इलेक्ट्रॉनिक मतदान यंत्राची साठवण.	जिल्ह्यातील निवडणूक अधिकाऱ्यांना तसेच उप विभागीय निवडणूक कार्यलयांना निवडणूक याचिका हाताळण्यासाठी पुरेसे प्रशिक्षण देण्यात यावे.
३८. निवडणूक खर्चाचा परतावा.	३८.१ भारत निवडणूक आयोगाच्या नमुन्यात खर्चाचा अहवाल पाठविण्यास विलंब.	जिल्हा निवडणूक अधिकाऱ्याने याची खात्री करून घेणे आवश्यक आहे की, भारत निवडणूक आयोगाच्या मार्गदर्शक तत्वानुसार सर्व खर्चाचे परतावे आयोगाकडे वेळेत पाठवले गेले आहेत.
	३८.२ खर्चाच्या आकड्यातील अस्पष्ट आणि निराकरण न झालेल्या विसंगती.	उमेदवाराकडून सादर केलेल्या आणि खर्च निरीक्षकाकडून दिलेल्या आकड्यामध्ये जेथे फरक असेल, तो अहवाल मुख्य निवडणूक अधिकारी/भारत निवडणूक आयोगाला पाठविण्यापूर्वी निवडणूक निर्णय अधिकारी/जिल्हा निवडणूक अधिकाऱ्याकडून आकडेवारीचे स्पष्टीकरण मिळणे आवश्यक आहे. जिल्हा निवडणूक अधिकाऱ्यास हे काम पूर्ण करण्यासाठीचा कालावधी करण्याचा सल्ला दिला जाऊ शकतो आणि तोपर्यंत त्यांना जिल्हा सोडण्यात मनाई असेल. मतदानानंतर खर्चाचा पुनर्मेळ घालण्याच्या बैठकीचे वेळेवर आयोजन केले जावे.
	३८.३ सूचना वेळेवर न दिल्याने निर्णय घेण्यास विलंब होऊ शकतो.	जिल्हा निवडणूक अधिकाऱ्याने भारत निवडणूक आयोगाद्वारे जारी केलेल्या अशा सर्व सूचना उमेदवारांना पोचपावती घेऊन वितरित केल्या गेल्या आहेत आणि उमेदवाराकडून वेळेत प्रतिक्रिया घेतली गेली आहेत याची खात्री करणे आवश्यक आहे. ज्यावर जिल्हा निवडणूक अधिकारी यांनी त्या प्रतिक्रिया भारत निवडणूक आयोगाकडे सादर करण्यापूर्वी त्यावर आपले स्पष्ट मत द्यावे. मूळ पोचपावत्या भारत निवडणूक आयोगाकडे पाठविल्या जातील.



**भारत निवडणूक आयोग**  
निर्वाचन सदन, अशोक रोड, नवी दिल्ली - ११० ००१